



Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository



Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

LUN

✓ 612

1999



68

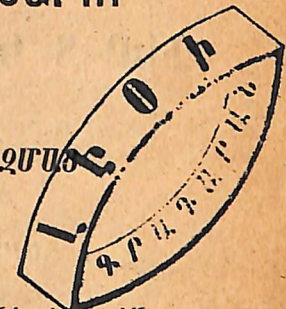
ԲԱՐՍԵՂ Ե՝ ԷՔՍԷՐՃԵԱՆ

ՃԻՆԵՄՔ

ՃԵՄԱՐԱՆՆ ԻՒՍԿԻՏԱՐՈՒ

Ո Ր Ո Ր Ա Ն

ՄԵԾՍՄԵԾ ՀԱՅ ԱՐԱՆՑ ԲԱԶՄԱԾ



Եթէ ոչ Տէր չինէ զտուն, 'ի նանիր վաճառակին
չինողք նորա. եթէ ոչ Տէր պահէ զբաղաբ,
'ի նանիր տքնին պահապանք նորա:

ԴԱԻԻԹ

معارف نظارت جلیله سنک رخصتنامه سیله طبع اولمشدر

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ « ԱՐԵՒԵԼՔ » ՕՐԱԳՐՈՑ

1887

707

43 831-4. 6.

Զ Օ Ն

ԵՐԱԽՏԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ

Ա. Ռ.

ԳԵՐ. Տ. ԵՂԻՇԷ Ծ. Վ. ԴՈՒՐԵԱՆ

ՀՈՎԻԻ ՀԱԽԱՏԱՐԻՄ

Ե Ի

ԱՐԴԻԻՆԱԻՈՐ ՎԱՐԺԱՊԵՏ

ՀԱՅ ՄԱՆԿՏԻՈՅՆ

Զ Ո Ր

Ընծայէ Խոնարհաբար

Նոռաստ սան իւր

ԲԱՐՍԵՂ Ե. ԷՔՍԵՐՃԵԱՆ

(612-60)



38 613

28242-62



Ճեմարան երկսեռ վարժարանն, որպէս բազմաց, եւ մեր ուսման որորանն լինելով՝ կարեւոր կը խոցոտէր սիրտս երբ նորա աւերումն կը տեսնէի: միտքս դրի իմ այդ ցաւ հրապարակելով տամ եւ այլոց սրտերուն ալ գրգիռ, որպէս զի Ճեմարանն իւր անուան արժանի դրից եւ կացութեան մէջ դնեն: Ուրախ եմ որ այսօր կը յաջողիմ այդ փափաքս ընդ, եւ երախտագիտական պարտք մը կատարել:

Ճեմարանի մի խոնարհ սանն ահա՛ իւր ձայնն կը բարձրացնէ գոչելով. « Շինե՛մք Ճեմարանը »: ո՛րքան պիտի բերկրի արդեօք երբ միւս այլ կարող եւ կորովի սաներէն լսէ. « Շինեցի՛նք Ճեմարանը »:

3 Մարտ 1887

Ի ՆԻԿՈՄԻԴԱ

ԲԱՐՍԵՂ Ե. ԷՔՍԵՐՃԵԱՆ

~~~~~



# Շ Ի Ն Ե Մ Ք

ՃԵՄԱՐԱՆՆ ԻՒՍԿԻՒՏԱՐՈՒ

Ա .

Ձմեռ էր , ձիւնը ծածկեր էր գետին , ձիւնը  
ծածկեր էր սարերն լերին , հիւղկան տամալին ,  
մերկ ու լերկ ծառերն պարտիղին ու անտառին :  
Տանտիկինն իւր սենեկին մէջ էր , այրն ցրտա-  
հար կ'երթար իւր գործարան . իսկ մանուկն , իսկ  
պատանի<sup>ն</sup> . մանուկն ու պատանին կ'երթային  
վարժարան , ոյր տախտակամածներ կը խորտա-  
կուէին առ 'ի չ'գոյէ փայտի և կը վառուէին բոց  
արտադրելու . չէին գիտեր թէ այդ բոցեր մեծ  
մեծ խոցեր պիտի դառնային ապագային այդ  
վարժարանի կուրծքին վրայ բացուած . չէին գի-  
տեր թէ այդ բոցեր պիտի ջեռուցանէին մարմին-  
նին , իսկ հոգին պիտի ցրտացնէին , վարժարանին  
նկատմամբ ունեցած ընտիր դաղափարներն պիտի  
ցնդեցնէին . վա՛հ . . . վարժարանն կը քակէին  
մանուկն ու պատանին տաքցնելու և կը թելու հա-  
մողմամբ . 'նիւթականն կը քակէին' բարոյականն



աւելի շուտ կործանելու համար, մինչդեռ չէին խորհեր թէ վարժարանի մէջ նիւթականն պէտք է բարոյականէն յառաջ, թէ և իմաստասիրական աշխարհին մէջ բարոյականն է միշտ նախադաս, զի առանց բարոյականի չիք կատարելութիւն. բայց գործնական աշխարհն այդպէս չ'վարդապետեր. առանց վարժարանի (չէնքին) չիք բարոյական, եթէ ըլլայ, և առանց բարոյականի չիք դաստիարակութիւն: Բայց թողունք զայս և առնուով մեր խօսքին թելը. չեմք ուզեր այդ քարուքանդ, նիւթական տեսակէտով ալ, բարոյական տեսակէտով ալ քարուքանդ, այդ վարժարանին՝ ճեմարանին ներքնակողմն ապրող աշակերտութեան ուսումնական և դաստիարակական կացութեան վրայ առ այժմ խօսիլ. այլ կ'ուզեմք 'ի վեր հանել այդ վարժարանին չէնքին տխուր և ցաւալի ու վտանգաւոր կողմերն: Գիշեր մը, բքաբեր ու մրկալից գիշեր մը, մթին գիշեր մ'էր, երբ բարեկամի մը հետ, որ լաւ ըմբռնած էր վարժարանն իւր բարձր նշանակութեամբ, կ'անցնէինք այդ վարժարանին առաջէն, ըսաւ. «Կարծեմ թէ աստ վարժարան մը կար, աղգին երեւելի ու գործունեայ, աղգասէր ու փառացի անդամներ ընծայող վարժարան մը, ի՞նչ փիճակի մէջ է արդեօք»: Այս պահուս կայծակն շառաչեց և լոյս տուաւ մեզ, և ըսի նմա. «Ահա՛, տե՛ս այդ վարժարանն»: «Վա՛խ, ըսաւ, այդ ո՞րքան հինցած է, կը փլի, և իւր փլատակաց տակ գուցէ ծածկէ անմեղներն ալ, մանաւանդ անմեղ մանկիկներ, որ սովոր են գնալ այդ խար-

խուլ պատին և չէնքին եղերքէն»: Պատասխանեցի նմա. «Հին է, այո՛, բայց չե՞ս գիտեր թէ հնութեանց մէջ կան նուիրական չէնքեր, որոց մասնական տարրերն կան ու մնան. Ելլադայի մէջ Աթենասայ Մեհեանն, Եգիպտոսի մէջ Բահադուբադինն, Հնդկաստանի մէջ Պուտտայինն. դոցա նշխարք իւրեանց հնութեանն հակառակ կան մնան այսօր. թո՛ղ կործանի այս վարժարանն, բայց նորա նշխարներն պիտի մնան, կամ գոնէ իւր հնութեամբն պիտի մնայ ամայի, յիշատակ մը անցելոյն, արհամարհանք մը ներկային. տխուր խոստովանութիւն: Բայց կը խոստովանիմ նաև, թէ ժամանակն և անտարբերութիւնն պիտի կործանեն վերջապէս, և ես կը սխալիմ երբ մէջ կը բերեմ այս տեղ նախնի հնութիւններն»: Ըսաւ նա. «Իրա՞ն է. ա՛յլ են նոցա ճարտարապետութիւն և կերտուածք և գրութիւն ա՛յլ է սօրայն»: Իրաւունք տուի նմա, և ըսի. «Այդ չէնքին խարխուլ կողմն տեսաք, այդ չէնք իւր հաստատուն կողմն ալ ունի, ուր կ'աշակերտին թաղին մանկտին. ե՛կ վաղիւ և քեզ ցոյց պիտի տամ նորա ներքնակողմն և նորա ուսճահալ հիմերն, յայնժամ աւելի լաւ գաղափար մը կարես ստանալ այդ չէնքին վրայ»: Սիրով ընդունեց. պիտի բաժնուէինք 'ի միմեանց երբ յանկարծ մռնչեց մրրկին և եկաւ զարնել, խորտակել այդ խարխուլ չէնքին խարխուլ փեղկերը. մին ինկաւ և նորա անկման շառաչիւնովս սարսափ ու սարսուռ ինկաւ մեր սրտին մէջ: Կըրկին բաղխին մը մրրկի, և ահա կը մինտրներ մի-



զմիով թաւալեցան գլխիվայր, և վերը, օդին մէջ կղմնտրաց ամպ մի կարծես ձեւացաւ: Խոյս տուինք անտի և հեռուն զկայ առինք գիտել այս կործանման նշաններն ցաւակցաբար: Երբորդ բաղխւն մ'ալ, և ահա շէնքին երեսի տախտակներն մրկկին բռնութենէն կը ճարճատէին և 'ի բաց նետուելով մեծ խորշեր կը բանային: Սոցին 'ի տես հարցուցի իւրովի. «Այս նշաններն միթէ կործանումն չ'ե՞ն գութեր,» և նա հարցուց իւրովի. «Այդ նշաններ միթէ դաստիարակութեան մեծ փոթորիկներ չ'ե՞ն, որ դամեն բան կարեն հիմնայատակ տապալել:» Յուսահատօրէն մեկնեցանք 'ի միմեանց՝ հետեւեալ օրն վերստին տեսնուելու պայմանաւ, առ 'ի գիտել ձեմարանն իւր ներքին և արտաքին կողմերովն միանգամայն: Նոյն օրն եկաւ բարեկամս, գտաւ զիս այդ վարժարանին սենեակներէն միոյն մէջ, ուր կ'սպասէի նմա:

Շրջեցուցի զինքն վարժարանին խորերն ուր տեսնուեցան ցեցամէս տախտակամածներ. ամեն տեղ փոշի, ամեն տեղ փլատակ, ամեն տեղ աւեր. տիրութեամբ համակեցաւ այցելուն և այլ եւս չ'փափաղեցաւ շարունակել իւր պտոյտն և մեկնեցաւ, աւա՛ղ կարդալով վարժարանին: Մենք այդ վարժարանին շինուածոյն վրայ պատրաստուած ենք խօսիլ այժմ ընդարձակօրէն, ուստի պիտի խնդրեմք արդարախօհ և ուղղամիտ անձերէ, որ այդ վարժարանին աշակերտներն են կամ ոչ, անաչառապէս քննեն, գործեն զոր ինչ պարտէ և պատշաճ: Բայց որովհետեւ մեր նիւթն դաս-

տիարակութեան մը յարկի վրայ է, նախ խորագրենին աչօք քննեմք և իմանամք թէ՛

1. Ի՞նչ է դաստիարակութիւնը.
2. Մատենագրութիւնը ի՞նչպէս կը գործէր 'ի հնումն, եւ ի՞նչպէս կը գործէ 'ի նորումն.
3. Ի՞նչ դաստիարակութիւն կ'ուզէ մեր այժմեան վիճակ որ պատշաճի ազգային բարոյական եւ ուսումնական բարգաւաճման.
4. Ի՞նչ էր ձեմարանն, ի՞նչ եղած է եւ ի՞նչ պիտի լինի:

Ի .

Ի՞նչ է դաստիարակութիւնն. հարցումն տարօրինակ թուի գուցէ այնպիսի դարու մը համար, յորում կը կարծուի թէ՛ դաստիարակութիւնն մըրկի թեւերու վրայ կը թռչի ընդ ամենայն տեղիս. սակայն տարօրինակ համարուած հարցմունք յաճախ օրինակելի արդիւնքներ ու նուրբ նպատակներ չ'ե՞ն ունենար միթէ. տարօրինակ հարցումներ չ'ուղղե՞ր միթէ իմաստասիրութիւնը, որ աւելի ուղիղ մտաց աղբիւրներէ կը բղխի քան թէ վարկպարտի մտածմանց հեղեղներէն յառաջ կուգայ, և այդ տարօրինակ հարցումը չի՞ յղանար միթէ լուսաւոր և բանաւոր, ճշգրիտ ու վճիտ գաղափարներ և հարցապնդմանց պատասխաններ: Երբ իմաստասիրութիւնը կ'ընէ զայդ հարցեր, անգին բանաստեղծութիւնն ալ կ'ընէ նոյն հարցեր



այնպէս, ինչպէս որ իւր հարուստ և բեղմնաւոր երեւակայութիւնն կը դրդէ մտքին և շրթունք կ'արտաբերեն զայնս: Իմաստասէրն և բանաստեղծն կը հարցնեն. « Ի՞նչ է մարդն. » ռամիկն կամ այսպէս ըսեմ գրականութեան անգիտակ անձնաւորութիւնն կը պատասխանէ. « Ս.յդ ո՞րպիսի հարց մ'է, մարդն մարդ մի է, ինչպէս եմ ես: »

Ս.յդպիսի հարցեր գուցէ տարօրինակ թուին յաջ ոմանց, որ իրի մը նկարագիրն կամ պարագաներն չ'են ճանչեր և չ'են կարող բացայայտել. այս իսկ ամեն մարդու լեզուի մէջ տարբեր տարբեր բացատրութիւն կ'ստանայ, այնպէս որ իմաստասէրն զմարդ տարբեր գաղափարներու և գոյներու և բառերու, կամ աւելի ճիշդ է ըսել, պարզութեան մը տակ կը ներկայէ և բանաստեղծն, ընդհակառակն, ճոխ, զարդարուն, բարձր գաղափարներով, ծագկալից ոճով, և ի մի բան, իւր արուեստին մարդարիտներովն կը յաջողի բացատրել թէ « Ի՞նչ է մարդն ». հակիրճ ասել, իմաստասէրն իւր սահմանը կ'ամփոփէ, բանաստեղծն իւր սահմանն կ'ընդլայնէ կամ թէ ըսեմք նկարագրութեամբ կը յօրինէ: Ս.յդ հարցեր շատ անգամ ծանօթ առարկաներու վրայ ալ կ'ըլլան մասնաւոր նպատակաւ մը: Կը տեսնեմք որ վերը երկուքին եւս տարօրինակ հարցումներ կ'ընեն, ոչ թէ անոր համար որ առարկայն, զորմէ հարցանեն, անգիտելի իմն է, այլ անոր համար որ անաղօտ չէ, այլ անոր համար որ այդ հարցով կ'ուզեն աւելի զօրաւոր և համոզողական ընել զայն՝ զորմէ մնայ նոցա

խօսել, այլ անոր համար որ կ'ուզեն անտի ՚ի վեր հանեն գաղտնիք մը կամ բան մը, որ պաշտպանէ իրենց դատը: Ուստի մեք կ'ուզեմք տարօրինակ հարցում մ'ընել աւելի լուսաւորելու համար այդ հարցման ենթակայ եղող դաստիարակութեան նիւթն և անտի ՚ի վեր հանել բան մը, որ ոյժ և զօրութիւն կուտայ մեր բանից:

Երբ մարդիկ՝ ըլլան վայրենի վիճակէ, ըլլան ընտանի վիճակէ անցնող, չ'են սահմանափակեր իրենց գործելու միջոցներն, և պէտք կ'զգան այլոց հետ յարաբերութեան մտնել և իրենց թերին ընուլ, կամ զանազան պիտոյից կամ պարագայի բերմամբ փոփոխել իրենց մտաւորական, բարոյական հանգամանքներն, կը զարգացնեն իրենց միտքն, աւելի մարզելու և լուսաւորելու կը ձգտին. և այսպէս ո՞րքան ընդարձակուին իրենց հաղորդակցութիւններն մտաւորական և քաղաքական՝ ընդ մերձաւորս և ընդ հեռաւորս, ա՛յնքան մշակեալ միտք մը կ'ունենան և իրենց բարուց նկարագիրն և յառաջդիմութեան նշանակն և զայն զարգացնող կրթութիւնն կ'ստեղծեն, որ տարբեր նկարագիր ունի ամեն ազգի համար: Ս.յդ կրթութիւն կը կոչուի Դաստիարակութիւն: Մարդիկ կ'իյնան փորձութեանց մէջ և կը խրատուին զոր փորձառութիւն կ'անուանեն, և այդու կ'ուզեն իրենց դաստիարակութեան թերութիւններն. այսպէս երբեմն անցեալը կ'աւանդէ, ներկայն կ'ուսանի, կ'ուղղէ, կը մոլորէ և կամ կը թողու որ ապագայն ուսանի: Աւելի պարզ խօսինք. այն մարդիկ, որ ցեղական տրո-



հումէ վերջն կ'անցնին ընկերական տրուհման, այդ վիճակին մէջ կրթութեան տարբերութիւնն զգալի կ'ըլլայ, պէտքերը բաղմնապատիկ, յարաբերութիւնները տեսակ տեսակ՝ այնպէս որ ցեղական մարդկութիւնն ընկերական կամ ժողովրդական մարդկութեան առջեւ կը համեմատի այնպէս ինչպէս մանուկ մը կը համեմատի ալեգարդ ծերունոյ մը։ Ուստի ընկերական մարդկութիւնը բաւական չի համարիր իւր ցեղական կեանքովն ապրիլ, զի միտքն խիստ զարգացած է, զի քաղաքական հանգամանքներն շատ բաներ կը պահանջեն, այլ կ'ուզէ օրէնքներն կարդալ գրքերու մէջ, քան թէ թաքուն պահել նահապետին խճին մէջ, կ'ուզէ մասնաւոր կրթութիւն տալ իւր զաւակաց, մասնաւոր եկեղեցի ունենալ աղօթելու, մասնաւոր տուն բնակելու, մասնաւոր շահավաճառութիւն ապրելու։ Իւր այս պէտքերն լեցնելու համար ունի լեզու մը, բայց չունի գիր, որով կարենայ հնարել մատենագրութիւնը գրաւոր, որ մարդկային ընկերութեան զարգացման բանալին է, ինչպէս լեզուն մարդկային ընկերութեան բացատրութեան գանձուն հայելին է։ Սակայն յառաջ քան զգիրն մարդկութիւնը կ'ստեղծանէ տեսակ մը մատենագրութիւն, որ կը լսուի միայն չրթանց վրայ, և կը կոչուի անգիր մատենագրութիւն, որ մոտաւորական զարգացման անբաւական է։ Պէտք է ստեղծել գիրն։ Միտքն կը յաջողի յայդմ եւս, և կը յօրինէ գրաւոր արդիւնքն մոտաւոր կարողութեան, որ ճշմարիտ դաստիարակութեան ռա-

հահորդն կը լինի, և կը բարձրացնէ զմարդկութիւն։ Ստոյգ է, միտքն՝ յորմէ կարէ ոչ ունենալ, զմարդ կը գործէ յառաջագէտ խոհուն, արդար, բարի, հաւատարիմ, ժիր, աղքատասէր, ընկերասէր, գթած, պատուաւոր, երջանիկ և մեծ, որպէս զհակառակն սոցին։ մտքովն դաստիարակութեան սկզբունքներն կը սովորի մարդ, և կարէ ապրիլ իբր քաղաքացի։ Ուրեմն երկրի վրայ բարւոք ապրելու ղեկ մ'է այն, որոյ ղեկավարն է մարդն և զոր վարելու համար աշխատութիւն և հմտութիւն պէտք է։

Վայ այն ժողովրդեան, որ չունի ո՛չ այդ ղեկըն, ո՛չ այդ ղեկավարն և ո՛չ այդ ղեկավարութեան տենչն։ ա՛յն նման է մոռթափ ղեկավարի մը, որոյ նաւն կը բաղիի ահագին խութերու և խաղալի կը լինի Ովկիանու և ոչ ուստեք օգնութիւն կարէ յուսալ։ Վայ։

## Գ.

3. Մատենագրութիւնն ի՞նչպէս կը գործէր 'ի հնումն եւ ի՞նչպէս կը գործէ 'ի նորումն։

Յառաջ ժամանակաւ երբ մարդիկ տակաւին կաղմակերպեալ և ծաղկեալ ընկերութիւն մը չունէին, ընտանեաց անդամներն կ'ապրէին իրենց պետին կամ որ նոյն է ասել նահապետին իշխանութեան տակ։ Նա թագաւորն ու գատաւորն էր այդ անդամոց, նա վարդապետն ու վարժապետն



էր այդ ժողովրդեան, նա տէրն և իշխանն էր այն երկրին, յորում կ'ապրէր իւր ընդոժիններովն: Կային նոցա մէջ անշուշտ այնպիսի նահապետներ ալ կամ նահապետական դրութեան տակ կառավարիչներ ալ, որ աւատական դրութեան նման, թէև յայնժամ անձանօթ, ծնունդ տուած էին ուրիշ դրութեան մը, որ ցարդ կայ ու կը մնայ երկրի վրայ, և յորում ժողովուրդն իբր Fief կը հնազանդէր, որպէս երբեմն կը հնազանդէր 'ի Հայս հայ երկրագործն, հայ արհեստաւորն, հայ տղայն և հայ աղջիկն իրեն պետին կամ պատմական բառովն ըսենք նախարարին իշխանութեան տակ. նոքա պարտէին երթալ ուր որ ուզէր նախարարն. 'ի բանտ, 'ի հերկ, 'ի մահ:

Այս դրութիւն՝ նահապետական չքմեղիկ, խաղաղիկ դրութենէն ծագումն առած չ'երեւի՞ր միթէ. բարի մայր մը ծնունդ չ'տա՞ր չար և բարի զաւակաց միանգամայն. համանուն, համարին եղբայրներ միեւնոյն հոգեկան և մարմնական նըկարագ իրն չ'են ունենար: Գանք նահապետական կենաց վրայ շարունակել մեր խօսքը: Նահապետական դրութեան մէջ, երբ բազմացան մարդիկ, հարկ եղեւ տեղի տալ: Այն մասնակի ընտանիքներն, որ չորս հարիւրէն աւելի անդամներ կը պարունակէին՝ միացան ըստ աճել թուոց, և իւրեանց նիւթական և բարոյական, քաղաքական և կրթական ուժեր զօրացուցին և զարգացուցին, յորոց յառաջ եկան ազգեր: Այդ ազգերն են որ իրենց հնութեան մէջէն կը ներկայեցնեն մեզ իրենց

յատուկ քաղաքական և կրթական ընտիր հանգամանքներն. քաղաքականն. երկրին և կամ ժողովրդեան բարուք կառավարութեան համար, կրթականն՝ ժողովրդեան զաւակներն բարուք և վարուք գովելի, ուսեալ և առաքելի քաղաքացիներ պատրաստելու համար: Հին, շատ հին ժամանակաց մէջ Հրէական ազգն իւրեան հին Հայրենեաց կառավարական և կրօնական պետն կը ճանաչէր զԱրքահամ, որ Եգիպտոս ճանապարհորդած և անկէ ետքն հաստատուած էր Քանանու երկրին մէջ:

Եգիպտոս գիտութեանց մայրաքաղաքն ճանչուած է 'ի հնումն, որ մինչեւ Մովսէս, և անկէ վերջը երկար ժամանակամիջոցի մը մէջ մինչեւ Քրիստոսէ յետոյ, ցաւերումն մատենադարանաց, երբեմն տկարանալով, երբեմն զօրանալով, նշանաւոր գիտնականներ հասուցած է: Պատմութիւնը կ'ուսուցանէ մեզ թէ Յովսեփայ աւտեն, որ Փարաոնին երազը մեկնեց, Եգիպտոսի մէջ կային շատ մը գիտնականներ: Արքահամ կրնար օգտիլ իւր այս ճանապարհորդութենէն ալ, և իւր Ազգին գրականութեան մեծ ծառայութիւն մը մատուցանել, և զայդ չ'եմք տարակուսի իսկ այդպէս իմանալու, զի քանի որ ինքն հեղինակ կը համարուի Եբրայական Այբուբէնի գիւտոյն, գրականութեան մեծ հարստութիւն մը պէտք կ'ըլլայ ամբարեւ իւր մոռաց մէջ, զոր կրնար առնուլ յ'Եգիպտոս: Այսպէս ըլին մեր Ազգին համար Մեսրոպ և իւր գործակիցները՝ երթալով յ'Եգեսիա, 'ի Կեսա-



բիա, յ'Աթէնս, յ'Աղեքսանդրիա: Ինչպէս Մեսրոպայ  
և Սահակայ գրականութեան վրայ կը խորհիմք,  
պարտք կը համարիմք Աբրահամու ժամանակին  
մատենագրութեան վրայ եւս նոյնն խորհիլ, այ-  
սինքն պէտք է հաւատամք թէ գրականութիւն  
մը յառաջ քան զԱբրահամ կ'ապրէր, թէև ոչ  
այնքան զարգացուն որքան Աբրահամուն: Անկից  
յետոյ են Յոր՝ որ շատ վսեմ զգացումներ և բարձ-  
րաթուիչ երևակայութիւն մը կ'արտայայտէ, Մով-  
սէս, որ գեղեցկագոյն երանգներ կուտայ իւր գրու-  
թիւն, Երեմիա՝ որ Երուսաղիմայ աղետից կենդանի  
պատկերն կը շարայարէ:

Իւր հին մատենագրութեամբ պատկառելի է  
նաև հնդկականն, որ 3446 տարի յառաջ, գրեթէ  
Հայկակ առաջնոյ ժամանակը, սկսած էր ծաղկիւ-  
րնականաբար շատ առաջ ծնունդ առած էր այդ  
գրականութիւնն, որպէս շատ առաջ ծնունդ առած  
էր մեր մատենագրութիւնն՝ Յաճախապատումէն,  
Ագաթանգեղոսէն կամ թէ ըսեմք Չորրորդ դարէն  
շատ յառաջ իսկ: Հնդկական մատենագրութեան  
մէջ ի հնումն ծաղկած կը տեսնեմք երեւելի հեղի-  
նակներ, Վալմիկի, Վայէլա, Մանուկիչ Նուսաթմա,  
և կը կարդամք Վեհաները և դիւցազնական բանաս-  
տեղծութիւնները, որպիսի էր Ռամայէնա, և թա-  
տերական բանաստեղծութիւններն, որպիսի է  
Սառնիլա, և Առակախօսութիւնն՝ Հնդիկ Պիտրայիի  
առակախօսին:

Չինականն եւս մեծ տեղ մը կը գրաւէ հին  
մատենագրութեան շարքին մէջ իւր հնութեամբն,

որ վայլած էր 4000 տարի յառաջ, գրեթէ Արայ  
գեղեցիկին ժամանակը: Իւր մատենագրութեան  
յեղափոխութեան առաջին հերոսն կը հանդիսա-  
նայ Քօնֆուցէ կամ Կոնփիւկոս, որ բարոյական  
և իմաստասիրական, բանաստեղծական և օրէնքա-  
գրական ամեն սեռերն ուսուցած է իւր հաւա-  
քածոյին՝ Քն՝ մատենին մէջ, որոյ լեզուն հակա-  
ռակ իւր կաղնական աղքատութեան, ունեցած է  
երեսուն հատորէ բաղկացած Բառարան մը: Կոն-  
փիւկոս այնքան ջանք ու հոգ կը տանէր մատե-  
նագրութեան զարգացման, մինչև հաստատեց  
շատ մը դպրոցներ և 3000 է աւելի աշակերտներ  
ժողովեց որ իրեն սկսած վարդապետութիւնը տա-  
րածեցին:

Պարսից մէջ եւս հին ժամանակէն սկը-  
սած էր յառաջ երթալ մատենագրութիւնը.  
Ջրադաշտ իւր Զէնդ-Ա-Է-Կան յանձնելով Պարս-  
կական մատենագրութեան՝ նոյնն կ'ընէր, ինչ որ  
ըրած էր Կոմիլիւկոս Չինաց համար: Երկար լու-  
թենէ մը վերջ հետզհետէ երեւան եկան նշանա-  
ւոր մատենագիրներ. Սաաթի՝ Կի-Է-Կանը գրեց,  
որ այլ և այլ եւրոպական լեզուաց թարգմանուե-  
ցաւ, գրեց նաեւ Պարսի մը, Քէնդ-Նաֆ մը, զանա-  
զան Էրֆանններ: Ճամի, գրեց Պարսիական մը,  
Բանաստեղծութիւններ, առակներ և վեպեր: Միրխանա,  
որ Պարսից Տակիտոսն կրնայ ըսուիլ, գրեց պատ-  
մական Յիշատակարաններ պարսկական, կամ լաւ  
եւս է ըսել Տարեգրքեր: Պարսիկն ունեցաւ իւր  
ուսումնասէր և քաղաքագէտ թատաղանքներ:





յանուանէ յիշատակելի է Մահա-Շահը, որ 450  
գրադիտաց պաշտպան կանգնած՝ և նոցա թոշակ-  
ներ կարգած էր, յորոց էր Ֆերդինանդը, որ շատ  
նշանաւոր է իւր գրած 60000 տող պա-  
րունակող Շահ-Նահաւի:

Վերջապէս չեմք կրնար լռելեայն անցնիլ Ե-  
գիպտական հին մատենագրութիւնն, որ կանխա-  
գոյն ժամանակաւ սկսած էր ծաղկիլ, ինչպէս ը-  
սինք: Ս. Գիրքն կը հաստատէ վաւերապէս թէ  
գիտութիւնն շատ յառաջ գոյացած էր. նշանա-  
ւոր էր աստղագիտութիւնը, ճարտարապետու-  
թիւնը, քանդակագործութիւնը, արուեստներն,  
(Մահա շինելու արուեստն զլիաւորաբար), երկրա-  
չափութիւնը, նկարչութիւնը, երաժշտութիւնը,  
փիլիսոփայութիւնը և բժշկութիւնը:

Մենք բանասիրական կամ գրադիտական տե-  
սակէտով այժմ բաւական յառաջընթաց չարժու-  
ներ ըրած եմք, որ անբաւական է սակայն դա-  
րուս ոգւոյն պահանջման, մինչ գիտական ասպա-  
րիզին մէջ նոր սկսած եմք փորձել քայլափոխե-  
լու. չեմք կրնար ըսել արդեօք թէ Եգիպտական  
գրադիտութիւն մը կար, կամ բանասիրական ճիւղ  
մը աւելի կանուխ ժամանակի մը մէջ, որ մայր ե-  
ղած էր գիտական ճիւղին, զոր ծնաւ: Այս խօս-  
քերէն կը հետեւեցնեմք թէ այդ ազգաց մէջ մե-  
ծատուններն գիտուններ կ'ապրեցնէին, ինչպէս  
յայտնի կ'երեւի Մովսէսի ժամանակէն, իրենց  
պայազատներուն բարւոք կրթութիւն մը տալու  
համար, և ինչպէս ըրին վերջին ամենէն ծաղկեալ

դարերուն մէջ գրեթէ բոլոր Եւրոպական տէրու-  
թիւնները: Գաղղիա պահեց զՖէնէլօն և նորա  
դատարարութեան յանձնեց դահաժառանգ  
զաւակն, որուն համար, կարծիք կայ թէ՝ գրած է  
իւր Տելեմաքն:

Պտղոմէոսեանք իրենց արքունիքն կոչեցին  
գիտուններն, գրականութիւնն քաջալերեցին, մա-  
տենագարաններ հիմնեցին, ուր կը յաճախէին  
Հրեայ և Յոյն և այլազգ գիտուններ, որ կը ներ-  
կայացնէին Եգիպտական վերջին գրականութիւնն:  
Մատենագրութեան մէջ կարեւոր է յիշել զՀելլե-  
նականն, որ 4000 և աւելի տարիներ յառաջ կը  
ծաղկէր և կրնամք ըսել թէ իւր կատարելութեան  
հասած էր Պարոյրին ժամանակ, կամ Տրովաթայի  
ճակատամարտին ատենները, զոյր կործանումն  
երգեց Հոմեր, և ոյր գիցազունք անմահացան իւր  
իլիականովն և Ոգիսականովն: Աւելի հին ժամա-  
նակաց՝ առասպելաբանական դարերու մէջ կ'եր-  
գէր Որբէոս թրակացին որոյ քնարին 'ի լուր կու-  
գային գազանք ու վագերք: Ըստ լուսաւորելոյ  
ազգին ծաղկեցան Քսենոփոնոս (\*) Անաքարսիս, Պղա-  
տոն, Անաքսիմանթըր, Սոկրատ, Թաղէս, Իսոկ-  
րատ, Ստրաբոն, Արիստիթէս, Դիոգէնէս, Եպի-  
կուրոս, Դէմոսթենէս, Կլինիմագոս, Փիլօն, Եպի-  
կուրոս, Պլութարքոս, Եէմպէդոկղէս և ըն. Սոքա ա-  
մենեքին ազգային իրաւանց պահպանութեանց և

(\*) Իրենց ժամանակին կարգաւ, կամ ճշգրիտ  
յաջորդութեամբ չ'են նշանակուած:



լեզուին զարգացման մեծ ծառայութիւններ տրուին, ճշմարտութիւններ երեւան հանելով մարդկային միտքն լուսաւորեցին, թէ և ցաւալի է ըսել որ իրենց այդ բարի բարի ծառայութեանց հետ միասին հնարեցին տեսակ տեսակ մոլար ազանդներ ալ, որոց հետեւեցան շատեր: Բայց ի՞նչ որ ալ ըլլան այն վարդապետութիւններ, անուրանալի է թէ նոցա հեղինակներէն շատեր յառաջդիմութեան ջիղերն եղան ո՛չ միայն իրենց ազգին համար, այլ և օտարաց՝ Փիւնիկեցւոց, Եգիպտացւոց, Հռովմայեցւոց, Հայոց, և հակիրճ ասել բոլոր մարդկային ազգին համար: Հայք եւս ունեցան իրենց մէջ նշանաւոր երգիչներ, Ֆիրտէֆաներ: Լուսաւորիչ և Տրդատ միացած դպրոցներ հաստատեցին ժողովրդոց զաւակաց համար, ուր կը դիմէին յուսումն և ի գիտութիւն: Մեծն Ներսէս 2000 էն աւելի վանքեր հաստատեց Աղգին յետնեալ և դժբաղդ ժամանակներէն միոյն մէջ. աստ դպրոց մի շինեց, անդ հիւանդանոց մը, աստ որբանոց մը հիմնեց, անդ հիւրանոց մը. այսպէս ըրին նաեւ թարգմանիչք մեր, և ազգին ապագայ կեանքը երաշխաւորեցին, և զի՞ մի մի թուեմ:

Հինք, ա՛հ, ամեն պարագայի մէջ կը մտածեն իրենց զաւակաց բարւոք դաստիարակութեան համար. ամեն օտար ազգի մատենագրութիւն առաւել կամ նուազ ճիգեր թափած է վարժարաններ կանգնելու, ուսումն տարածելու, ազգն լուսաւորելու մասին. անդստին ի վաղ ժա-

մանակաց մինչև մեր օրերն բաւական երկար ժամանակամիջոց մ'է, յայնժամ երբ հարիւրին չորս մարդ կը մտածէր զդաստիարակութենէ (ենթադրութիւն մ'է որ կրնեմք ո՛չ թէ իրականութիւն մը կը յայտնեմք.) այժմ կը մտածէ հարիւրին . . . մարդ: Ո՛րքան աննշան յառաջդիմութիւն, եթէ կրնամք գործածել այդ բառն, Ո՛րքան ջնջին տարբերութիւն ընդ անցեալն և ընդ ներկայն:

Մենք ի՞նչ կ'ընեմք:

Մենք այժմ, գոհութիւն Աստուծոյ, կը վայելեմք՝ շնորհիւ Վեհափառ Կայսեր Օգոստափառ Սուլթան Համիտ Խանի՝ կատարեալ անդորրութիւն, և լի ու լի արդարութիւն իւր լուսամիտ Նախարարութենէ, և սակայն չենք մտածեր կամ եթէ մտածեմք, չեմք գործեր ինչ որ անհրաժեշտ է. ո՛ւր է, Թանգարան չ'ունիմք, ո՛ւր է Քարճրագոյն վարժարան, ո՛ւր է դպրոցական շէնքերու յաճախութիւնն, ո՛ւր է վարժապետանոց, ո՛ւր է Ընծայարան, ո՛ւր է վանուց զարգացումն, վանական երկասիրութիւնք, ո՛ւր է. այս քանի՜ տարիներ անցան և դեռ նախնեաց գործերն ծածկուած կը մնան. ո՛ւր են Ե՛րուսաղէմ, Է՛ջմիածին, Վե՛նետիկ, Վիէննա՛, Ս. Կարապետ, Ս. Բմաշ, ո՛ւր են քո գործքերն, քո միաբանութեան վաստակներ ո՛ւր են: Իրենց հացն արցունքին հետ խառնած տտեն մեր Նախնիք կը մտածէին ու կը գործէին. մենք մեր հացն մեղրին ու անուշին



հետ խառնած ատեննիս չ'ենք մտածեր, կամ եթէ կը մտածեմք սուղ ինչ, չ'եմք ուղեր գործել, կամ եթէ ուղեմք գործել, չ'եմք կրնար, չ'եմք գործեր:

Ի՞նչ կ'ընեմք:

Երբ Հայ ընտանեաց տունն միշտ վտանգի մէջ էր, կամ պատինն և ստացուածքն երաշխաւորութեան տակ չ'էին, օտար երկիրներ կը գաղթէին մեր Նախնիք՝ զօրացնելու և լուսաւորելու համար իրենց երկիրն, իրենց սերունդն: Մեր Նախնիք իրենց երկրին մէջ ուսումն չ'գտնելով կ'երթային օտարէ՛ն մուրալ զայն. մենք ունիմք գոնէ բաւական ուսումն աւանդող վարժարաններ, սակայն չ'եմք երթար, չ'եմք ղրկեր մեր զաւակներն, չ'եմք վճարեր այդ վարժարաններուն համար, և ի՞նչ, ա՛հ, կը թողունք որ կործանի՛ն այդ վարժարաններ:

Ի՞նչ կ'ընեմք:

Թող պատճառ չ'նկատուի աղքատութիւնն աղգայնոց, եթէ մէկը անկարող է միւսն կարող, եթէ մէկն ուսումնատեսաց է, միւսն ուսումնասէր, ի հնումն ամենէն թշուառ ժամանակներուն մէջ իսկ տեսնուած են աղքատիկ մատենագիրներ որ մեծ ծառայութիւններ տուած են, նոցա ժամանակին մէջ ծաղկած են վարժարաններ. քանի՛ քանի՛ աղքատ մատենագիր ցոյց տամ ձեզ:

Մենք ի՞նչ . . . առաւել աղքատ համարիմք զմեզ քան զնոսա, քանի որ այսօր վաճառականութիւնն օր ըստ օրէ յառաջ կ'երթայ, քանի որ հարուստ բարերարներ, պատուաւոր և ազգանուէր անձնաւորութիւններ պակաս չ'են, քանի որ ժամանակին հետ մէկտեղ յառաջ գիմելու միտում մը պէտք է ունենամք ո՛չ թէ ընկրկումն. մենք աւելի կամ հաւասար անկարող, տկար, անձեռնհաս եմք, որչափ էին մեր Նախնիք դարերով յառաջ:

Ի՞նչ կ'ընեմք:

Յառաջ երբ վարժարաններ կը հաստատէին, զայն յառաջ վարելու ա՛լ ջանք չ'էին խնայեր, միայն բռնութիւն և քաղաքական հանգամանքներ կուգային փակել նոցա դռներն կամ աւերել. իսկ ա՞յժմ. արդէն ունեցած վարժարաննիս ալ, որ փակուելու մօտ են, չ'ենք կրնար շինել, չ'ենք մտածեր վարել, չ'ենք ձեռնարկեր գործել:

Ի՞նչ կ'ընեմք:

Նախադարեան ժողովուրդն երբ խնդիրն լինէր բարենպատակ հաստատութեանց համար, զոր օրինակ եկեղեցւոյ, Դպրոցի, Որբանոցի, Հիւանդանոցի համար, առատապարգեւ կը նուիրէր իւր դրամն, սակայն վերջնադարեան ժողովուրդն բազմապիսի պէտքեր եղած կերպով չ'տար ազգային յառաջդիմութեան համար. երբ հանգա-



Նախութիւն լինի շատ անգամ հազիւ սկսած կը վերջանայ, շատ անգամ հազիւ մտածուած կը դադրի մտածուելէ, շատ անգամ հազիւ 'ի դլուխ հասնելու յաջողութեան նշաններ տեսնուած կը մոռցուի կամ ապարդիւն կը թողուի, իսկ երբ հրաւէր կարգացուի խնջոյքի, պալոյի, հեշտական և զբօսական տեսարաններու, թէատրօններու և պահանջուի 20-50-100-200 դրուշ, լիարուռն կը տրուի. փոյթ չ'է, թո՛ղ վարժարանն փակ մնայ կամ կործանի. փոյթ չ'է թո՛ղ Թաղական Խորհուրդն դրամի պէտքն զգացնէ իւր պաշտաման գիտարութիւններն հարթելու համար, աղքատին հաց, զգեստ և կօշիկ մատակարարելու, հիւանդին դեղ ու բժիշկ և խնամքներ մատուցանելու, միով բանիւ գթութեան գործն կատարելու համար. փոյթ չ'է թո՛ղ քահանայն եկեղեցի չ'գայ, որո՞ւ պիտի գայ, զի ժողովուրդ չի կայ Տաճարին մէջ, ինք հացի կարօտ է, կ'երթայ. ո՞ւր. քահանայն ո՞ւր կ'երթայ. իւր հացն ճարելու, երկիրը մշակելու կամ տունը իւր արհեստն բանելու. ի՛նչ անկումն. փոյթ չ'է թո՛ղ եկեղեցին իսկ փակ մնայ, ինչպէս որ կ'ըլլայ գաւառաց ոմանց և գրեթէ առ հասարակ գիւղօրէից մէջ:

Ի՞նչ կ'ընեմք:

Հեթանոսութեան ժամանակին մէջ ճշմարտին զգացումն՝ գաղափարն իրական էր և հաստատուն. հայրը կը կրթէր իւր զաւակն յ'ուսումն պաշտա-

ման գից, յարուեստ, 'ի գիտութիւն, յ'երկիւրածութիւն. 'ի գից, 'ի բարերարութիւն, յօգնականութիւն թշուառաց, 'ի շինութիւն Ազգին, և 'ի յառաջագիմութիւն կենաց այլ և այլ կարեւոր պիտոյից մէջ. յայնժամ երիտասարդն մէկ ձեռքըն ունէր գործունէութեան զեկը. 'ի միւսումն՝ արդիւնքն, մէկ ձեռքն ունէր խիղճը, 'ի միւսումն՝ գործը. մէկ ձեռքն ունէր աշխարհի բարիքներ և 'ի միւսումն՝ դից երկիւղը, կուսանէր, այլ բարութք ուղղութեամբ, կը փառաւորուէր, այլ երկիւղածութեամբ, կը գործէր, այլ յարատեւութեամբ, արդեամբ. մենք այժմ՝ Քրիստոնէական դարու մէջ, ամենէն լուսաւորեալ դարու մէջ ըլլալով, կը մտածեմք ոչ յաճախ բարի խորհրդոց վրայ. կը բարերարեմք ո՛չ յաճախ բարիք մ'ընելու, այլ բարեգործ երեւնալու նպատակաւ. կ'աշխատեմք, այլ միշտ մեր շահուն և յաճախ ուրիշին կործանման. կը գործեմք, այլ ոչ յաճախ յարատեւելու, այլ սկզբնաւորելու համար: Տասնեւիններորդ դարու մատենագրութիւնը այս նուազող ազդեցութիւնները կ'ընէ՝ մեր վրայ:

Մենք ի՞նչ կ'ընեմք:

Նախադարեան ժամանակաց մէջ կը տեսնուէր մեծ մղում մը մատենագրութեան մասին և նշանաւոր հեղինակութիւններ յառաջ կուգային, այժմ ո՛չ մին կայ ո՛չ միւսն, (զի ախշափ սակաւագիւտ են մինչև կարենալ մեզ այտպէս ասել:) Հեղինակութիւնք նուազ կ'երեւին, որչափ նուազ



կ'երեւին փոթորկալից և ամպամած գիշերուան մէջ երկնից վրայ լուսատու աստղեր . թարգմանութեանց կողմանէ հարուստ ենք բաւական , որ աւելի հանճարի աղքատութիւնը կ'ապացուցանէ քան թէ հարստութիւնն . վիպասանականին մէջ շատ յառաջ գացած ենք , լրագիրք ամեն իրենց մէջ ունին ընդարձակ վիպական թերթօններ , չ'են պակսիր նաեւ մոլորեցուցիչ , և բարքերն ու վարքերն եղծանող ու ապականող վիպասանութիւններ բաւական թուով . իսկ բարոյախօսութիւնք . կրնամք ըսել թէ ասոր վրայ ոչինչ ունիմք գրեթէ .

Այս ի՞նչ կործանարար աղբեցութեան տակ ինկեր ենք , ո՛վ Աստուած :

Ի՞նչ կ'ընեմք :

Մեր նախնի կղերականաց մէջ՝ կը փայլէին իրենց հանճարովն և օրինակելի հանգամանքներով Հայ եկեղեցւոյն արժանաւոր հովիւներ , Սարկաւազ , Քահանայ , Վարդապետ , Եպիսկոպոս , Կաթողիկոս որոց շատեր աստ անդ կը դիմէին , կը քարոզէին կրօնք ու կրթութիւն , կը տարածէին զայնս ահ ու գողի մէջ ապրող Հայոց , դուք զո՞ք կարէք ցոյց տալ այժմ , բաց 'ի սակաւ քանակութենէ մը , որ նուիրած են իրենց ձեռքը Հայրենեաց , Եկեղեցւոյ և Ազգին օգտին համար գործելու , և միտքն՝ իւրեանց մատենագրութեան համար . ո՞ր Կաթողիկոսն աւելի չքնաղ գործեր ունեցած է քան զՍուրիկ , քան զՆերսէս , քան ըզ-

Մովսէս , ո՞ր Պատրիարքդ աւելի Ազգասէր , Կրօնասէր և անձնանուէր եղած է , քան զՅակոբ , (վերջին ժամանակներս ունեցած եմք արժանաւոր Պատրիարքներ , ) ո՞ր Վարդապետը կամ Եպիսկոպոս կամ Սարկաւազ կարէ հետեւիլ իւր նախնի սրբազան հարց շաւիղներուն , ո՞րը :

Ի՞նչ կ'ընեմք :

Մենք իւրաքանչիւրս մեր պարտքերն չ'եմք ճանաչեր . Կրօնք ու Եկեղեցի , դաստիարակութիւն և դպրոց 'ի բաց թողած եմք . Խառնուի ներսէսեան վարժարանն , որ անհուն թուով նըշանաւոր զաւակներ հասուցած է ազգին , կը կործանի՝ . Իւսկիւտարի Ճեմարանն , որ երկար տարիներէ 'ի վեր , իբր 47 տարի , իբր կէս դար կը շարունակէ , և Ազգին օգտակար ու կարեւոր բաղմաթիւ զաւակներ հասուցած է , կը կործանի՝ . կը կործանի՝ շէնքովն ալ , կը կործանի՝ յառաջդիմութեամբն ալ , և անտարբեր կը գտնուին նոցա զաւակներն . Ի՞նչ . այո՛ , նոցա զաւակներն իրենց բազումներն ծալլած իրենց կուրծքին վրայ՝ հեռուն կեցած կ'սպասեն նորա կործանումն դիտելու համար գողցես . ճիշդ այնպէս , ինչպէս որ որդի մը կ'ընէ իւր հիւանդագին մօր՝ անոր անկողնոյն քով արձանացած կենալով անփոյթ և անխնամ , և սպասելով դիտնալու համար թէ ե՞րբ պիտի մեռնի իւր մայրը :

Ո՛հ , ի՞նչ կ'ընեմք :



Ե.

Մտիկ ըրէ՛ք թէ ուրիշ ի՞նչ բաներ կ'ընեմք :

Նախ նկատողութեան առնումք մեր Ազգային դպրոցական կամ ոչ դպրոցական մատաղ սերունդեան կամ երիտասարդութեան բարոյական և ուսումնական վիճակն :

Մանուկն պէտք է դիտենք նախ տան մէջ . ապա վարժարանին մէջ , և ապա արտաքին կենաց մէջ . արտաքին կեանք ըսելով , կ'իմանամք այն կեանքն՝ որ դպրոցի և բարոյական կեանքէ դուրս է :

Ընտանեկան յարկն կը բազկանայ հայրէ մայրէ և զաւակներէ . հայրն եթէ ունի փափագ ուսման և մայրը չ'ունի , նոցա որդւոց գաստիարակութիւնն տեւական և բաղձալի չի լինիր . մայրն իւր մոլար գաղափարներն , թէ՛ ընտանեկան , թէ՛ ընկերական , թէ՛ կրօնական ( սնապաշտական ) , թէ՛ ուսումնական , կը տպաւորէ տղուն մօտաց մէջ , տղայն եթէ չ'ունի իւր մէջ ուսման և բարւոք դաստիարակութեան յատկութիւն՝ կ'եղծանի և կը զառաժանի , և երբ յարբունս լինի , պատուհաս կը դառնայ այդ ընտանեաց . ընտանիք մը կը թըշուառանայ . իւր ամեն մոլութեամբն և տգիտութեան ծանր հետեւանքներովն կը վտանդէ ազգային բարւոք ուղղութեան . ինչո՞ւ համար մայրըն այդքան ազդեցութիւն կը բանեցնէ որդւոյն և ո՛չ թէ հայրն , զի մայրն լաւ հաղորդիչ է ամեն

մասամբ , իսկ հայրն վատ հաղորդիչ . այսչափ չէ միայն . շարունակեմք : Մայրն իւր տգիտութեամբն կը կարծէ կը թեւ . անկեղծութիւն ուսուցանելու տեղ կ'եղծաւորութիւն կ'ուսուցանէ , պարկեշտութեան և համեստութեան վարժեցնելու տեղ , ամբարտաւանութեան և ստահալութեան կը տանի , նորա միտքն ճշմարտութեամբ զարգարելու տեղ նախապաշարմամբ կը շրջապատէ , Աստուծոյ երկիւղածութեան առաջնորդելու տեղ արհամարհանաց և անտարբերութեան կ'առաջնորդէ , ազօթք ուսուցանելու տեղ հայհոյանաց ուսուցիչն և տիպարն կը լինի , քաղաքավարութեան օրինակներ տալու տեղ , տմարդութիւն և անկրթութեան փորձերն ցոյց կուտայ , օրհնելու տեղ կ'անիծանէ , գգուելու տեղ կը քրքրէ , սիրելու տեղ կը դանակոծէ , խրատ տալ կ'ուզէ՝ մինչ ինք պէտք ունի խրատուելու , ուսուցանել՝ մինչ ինք պէտք ունի ուսանելու . այսպէս ապագայ երջանկութեան տեղ ապագայ դժբաղդութեան դռներն կը բանայ , աղնուանալու տեղ կ'ստորնանայ , բարձրանալու տեղ կը կործանի . վայ կործանումն ահաւոր , կործանումն աղիտարեր :

Երբ շատ մօտէն քննեմք այս ընտանեկան կենաց զանազան պարագայներն՝ զգուանք ու անհրնարին ցաւ պիտի իմանամք . որդիական պարտականութիւն , ծնողական պարտականութիւն , ընտանեկան ներդաշնակութիւն . ասոնց և ոչ մինչէն երեւեր հոն . բա՛ւ այսքանն տան ներքին կենաց համար :



Չեմք կարենար ըսել սակայն թէ ամեն Հայ ընտանիք այդպէս են , քա՛ւ լիցի . կան մարգարիտ ու գանձ համարուած ընտանիքներ ալ , որոց օրինակներ շատ հազուադիւտ են . մենք ընդհանուր ակնարկ մը նետելով կը խօսիմք . մասնաւոր յարգանք բացառութեան :

Այդպիսի ծնողքներէ 'ի մանուկ տիոց պատճառաւ տղայն , իւր առաջին բնական յատկութիւններով չ'մտնելով , այլ վերջէն իրեն բնական եղող յատկութիւններովն . անժխտելի է այդ : Տեսնեմք այժմ թէ այդ տան փոքրիկ հրէշն ի՞նչ կ'ըլլայ և ի՞նչպէս կը շարժի վարժարանի նկատմամբ : Ընտանեաց մէջ 'ի հարկէ ընդհանրապէս կը լինին քոյրեր և եղբայրներ կամ միայն քոյր և եղբայր :

Այն եղբայրն որ չ'գիտեր բայց եթէ ի՞նչ որ չար է , ի՞նչ որ ապականարար , ի՞նչ որ անարդ , և իրեն երկրորդ բնական յատկութիւն ըրած է ամեն գարշելի բնութիւններ , այն եղբայրն չ'ուզեր ըմբռնել իսկ ուսման նշանակութիւնը . նորա վարժարանն՝ փողոցներն , նորա դասարանն՝ դաշտերն ու այգեստաններն , նորա ուսուցիչներն՝ սրիկաներ , նորա դաստիարակն , եթէ երբէք կարեմք անուանել այսպէս , ամբարտաւանութիւնն . նա չ'գիտեր գրիչ շարժել , այլ գիտէ խարաղան գործածել . վարժարանէն միշտ փախուստ կ'ուտայ , զի ծնողքն իսկ գաղափար մը չ'ունին վարժարանին վրայ , և փոյթ չ'են տանիր հարցնելու , իմանալու թէ իրենց զաւակն ի՞նչ կ'ընէ , ո՞ր

կ'երթայ , ի՞նչ կը սովորի . տունէն 'ի դաշտ , սակայն մի՛ 'ի վարժարան , դաշտէն 'ի տուն . ահա՛ իւր կեանքը դպրոցական , չ'եմ՝ սխալիր եթէ ըսեմ , դաշտական :

Նա տան մէջ աւելի կը զօրանայ ամբարշտութեան և կոպտութեան մէջ . դաշտին մէջ առածն կը կատարելագործէ անդ . այսպէս կը շարունակէ մինչեւ յարբունս հասանի . նա վարժարանէն կ'ելնէ . տղայն ի՞նչ սովորեցաւ . քիչ մը կարգաւ , քիչ մը գրել . ի՞նչ բանի պիտի ծառայէ այդ . աւելի լաւ արտասանելու համար այն լիտի , կոշտ բառերը , զոր ուսած էր դաշտին ու տան մէջ , աւելի լաւ կերպարանելու համար այն անարդելի օրինակներն , զոր յաճախ կը տեսնէ տան մէջ , աւելի լաւ 'ի գիր առնելու համար այն մօլութեան՝ և մարդկային ընկերութեան զարգացումն կասեցնող տգիտութեան՝ անտարբերութիւն և վատութիւն ծնանող մեղկութեան և անզգամութեան խորհուրդներն :

Այդ եղբայրն վարժարանին մէջ իւր կեանքն կ'ունենայ , ըսինք արդէն : Իւր այդ կեանքն թերեւս կարողանայ բարւոքման նշաններ ցուցնել ներսն : Տուններն կը քանդեն վարժարանին հաստատած բարոյական հիմերը . տուններն կը փճացնեն վարժարանին 'ի նա սերմանած բարոյական սերմերն . թող տուններն պահեն անջինջ այն կրթութիւն , զոր առաւ տղայն վարժարանին մէջ , և ահա տղայն այլ եւս չի պիտի լինի ստահակ , անպիտան , տգէտ , անուպայ , պիտի դադրի հայ-



հոյեւէ, պիտի դադրի դատարկապոյտ չըջեւէ, պիտի դադրի յամառեւէ, պիտի դադրի ամբարտաւանեւէ իւր ծնողաց դէմ, պիտի դադրի անհնազանդութենէ և անպարկեշտութենէ. գայլն գառն պիտի գառնայ, տգեղն՝ գեղեցիկ, չարն՝ բարի, ամբարիշտն՝ բարեպաշտ, անխոհեմն՝ խոնարհ, ժրջան ծոյլն՝ փթամիտն՝ սրամիտ. ըսեւ կ'ուզեմ տուներն պիտի սկսին հիմնարկութիւնն ընել, վարժարանն այդ հիման վրայ պիտի կառուցանէ իւր չէնքը. չէնքն որքա՛ն ալ լինի հոյակապ ու գեղեցիկ, երբ հիմունք աւագի վրայ են հաստատուած կամ հաստատուն չ'են, մըրիկն պիտի յառնէ, հողմունք պիտի մաքաւին միմեանց դէմ, կարկուտ և անձրեւ իրարու խառնուած պիտի տեղան և պիտի դան տապալել, կործանել և հիմնայատակ ընել այդ չէնքը. ծնողք պէտք է հաստատուն դնեն իրենց հիմնարկութիւնը, ապա թէ ոչ վա՛յ է այդ հիմնարկողաց, վա՛յ է այդ չէնքի ճարտարապետին, վա՛յ է այդ չէնքի գործաւորներուն, վա՛յ այդ հոյակապ շինուածոյն.

Պիտի վիրաւորուած թուին գուցէ ոմանք այդ գունակ ոճ գործածելու համար, բայց ոչ, պէտք չէ սուտն ճշմարտացնել, պէտք չէ միով բանիւ ծածկել մեր վէրքերն: Ազգային դատարկութեան խնդիրն ամենէն մեծ խնդիր մ'է, այդ իւր վրայ շատ լայն լայն վէրքեր ունի, ցոյց տամք աներկիւղ, որպէս զի գտնեմք նոցա դարմաններ. մինչեւ որ չ'այտնեմք բժշկին մեր ցաւերն, բժիշկն չ'կարէ դարման տանիլ մեր հիւանդութեանց:

Այս ո՞րքան ցաւ ունիմք և տակաւին կը ջանամք ստել, կը ջանամք հաւատացնել թէ չ'ունիմք ցաւ. ստոյիկեան ա՞ղբ մ'եմք արդեօք որ ուխտ ըրած ըլլամք ամենէն մեծ ցաւերն իսկ ցաւ չ'կոչել. ի՛նչ որ ալ ընելու ըլլամք, սոսկ կեղծիք են ամենն ալ. բա՛ւ են կեղծիք, բա՛ւ ալ, բա՛ւ: Դուք մի՛ մեղադրէք զիս երբ կըսեմ թէ մեր տուներն տակաւին պատրաստուած չ'են. զաւակները բարի դատարկութեամբ սնուցանելու տրամադրութեամբ շատ քիչ ընտանիք կան, որ բնակարան ու վարժարան բառերուն նշանակութիւնները լաւ ըմբռնած ըլլան. մենք մեր զաւակներ ուսումն սովորելու համար կը դրկենք վարժարան թէ տունէն պարզաբար հեռացնելով հանգստանալու համար. այս երկուքէն ո՞րը կ'ընեմք. մի՛ վարանիք պատասխանել. վերջինն, այո՛, ընդհանրապէս վերջինն:

Երբ մեզ կը ներկայացուին տղայներ, որ թէեւ նման ծնողաց յարկերու մէջ են մեծցած, և ուսած վարժարանի մէջ, այլ այսօր նշանաւոր հանդիսացած են իրենց տաղանդով ու գիրքով, պիտի ըսեմք թէ դաշտերու մէջ ալ ծաղիկներ կը բուսնին զորս թէեւ ինամատար ձեռք մը չէ ջրած, չէ դարմանած, այլ կը բուրեն հոտ անոյշ. այդպիսիներ դաշտին մէջ ինքնաբողբոջ անուշաբոյր ծաղիկներու նման են, որ դժբաղդաբար խիստ տակաւ թիւ են, և անբաւական մեր ազգային բարոյական և նիւթական ընդարձակ պէտքերն հոգալու: Հոնք բազմաւ են և ճշկաւ ուսուց. վէրքն



շատ է, բախասան քիչ. գործն բազմամասն է, գործաւորներն փոքրամասն. Այդպիսիք ոչ թէ լաւ պատրաստուած ծնողաց խնամոց, այլ նախախնամութեան անմիջական հոգատարութեան տակ են զարգացած կարծես, ազատ ամենեւին ծնողաց յոռի, ստորին և տղեղ յատկութիւններէն, վանողական զօրութեամբ մը 'ի բաց վանելով այդպիսի ծնողաց վատթար ազդեցութիւնները: Եզբօր համար այսքան. գանք գիտնալ թէ ի՞նչ կ'ըլլայ քոյրը:

Քոյրն եւս սկսած է իւր քայլերն ուղղել 'ի վարժարան, այլ փոխանակ ընտանիքը վերաշինող և ազնուացնող սկզբունքներն ուսանելու, եւրոպական տղեղ կողման միտելով՝ նախամեծար կը համարի Գաղղիերէն լեզուն, կ'արհամարհէ Հայերէնն. փոխանակ ուսանելու մօր յատուկ եղող պարտականութիւններն՝ ընտանիքն քանդող սկզբունքներ կ'ուսանի, ընտանիքն, օրոյ պատերու քարերը արդէն թափթփած են և ինք պարտ էր այդ թափած քարերն տեղաւորել. բայց ի՞նչ կ'ըսեմ. նա աւելի միտում կ'ունենայ զետեղուած քարերն թափթփելու. ինչպէ՞ս կարելի է որ ինկած քարերը տեղաւորէ. նա կը սիրէ պարել՝ չի գործելու, կը սիրէ նուագել դաշնակաւ՝ չռայլելու համար, վիպագրել՝ սէրն կեղծիք դարձնելու համար, ժպտիլ՝ խայթելու համար, տխրիլ՝ խաբելու համար, գրաւել սիրտն՝ նենգելու համար, գոհանալ՝ դժգոհացնելու համար, զուարթանալ՝ ձանձրացնելու համար:

Երբ այսպիսի քոյր մը, որ հանդերձեալ է մայր լինիլ զմարդ երջանկութեան ծայրն հասցնելու նպատակաւ, երբ լինի մայր, ի՞նչ կ'ըլլայ արդեօք իւր կազմած ընտանիքը. շատ դիւրին էր գուշակել. այդ ընտանեաց մէջ միշտ կազ, կռիւ, միշտ տըխրութիւն, միշտ անհանգստութիւն, միշտ դայթակղութեան օրինակներ անպակաս պիտի լինին, և այդպիսեաց զաւակն ժի՞ դարու ԼՈՒՍՆԻՈՐԵԱՆՄԻ ՀՐԷՇ ԶԱԽԿ. զայդ գաղափար ասկէ աւելի լաւ բացատրել չ'կարեմք:

Ահա այսպէս կ'ընեմք մենք լուսաւորութեան թուականէն 1887 տարի վերջը:





## 2.

4. Ի՞նչ տեսակ դաստիարակութիւն կ'ուզէ մեր այժմեան վիճակ, որ պատշաճի ազգային, բարոյական եւ ուսումնական բարգաւաճման:

Իմացանք թէ մեր այժմեան վիճակի արգահատելի կողմերն կը ներկայացնեն անկո՛ւմն ազգային մատենագրութեան, որ կը կայանայ դաստիարակութեան և կրթութեան աստիճանաց վըրայ, անկո՛ւմն կրօնական և բարոյական ճշմարտութեանց, որ կը կայանայ հաւատալի սկզբանց վրայ. այդ անկո՛ւմներն արգելեմք, և ահա ամեն ինչ պատշաճ պիտի լինի մատենագրական, կրօնական և ուրիշ ամեն բարոյական զարգացման: Ի՞նչ կերպով կրնան բարձրանալ. Բարձրագոյն դաստիարակութիւնն, որով կարեմք բարձրացնել զմեզ. նախ ընտանիքներն բարեկարգելով, ինչպէս ըսինք. պէտք է ծնողք մտածեն թէ՛ երբ ամուսնական աշխարհի մէջ մտնեն, ի մտի ունենալու են որ ազգին ու մարդկութեան օգտակար անդամներ, առաքինի և ուսեալ զաւակներ պատրաստել պարտին, և ո՛չ թէ ազգին գործոց, յառաջդիմութեան, ներդաշնակութեան կապերն խզող, եկեղեցին ու վարժարանն աւերող ու արհամարհող, մոլութիւնն քան զառաքինութիւնն բարձր դասող զաւակներ ընծայել ազգին, ո՛չ թէ իւրեանց ընտանեաց կործանում, ամօթ ու նախատինք, պատուհաս ու արհամարհանք

պատճառող որդիներ. պէտք է ուսուցանել նոցա թէ Աստուած մը կայ, որ կը պատժէ չարը, կը վարձատրէ բարին, որ ստեղծած է զտիեզերս. պէ՛տք է դողայ Անկէ, պէ՛տք է յարգէ Անոր պատուէրն, պէ՛տք է պատկառի Անոր բանին առաջ, պէ՛տք է հաւատայ ամեն տեղ Անոր ներկայութեանը. պէ՛տք է Անոր առաջնորդութեամբ հետեւի բարի գործոց, պարկեշտութեան, հեզութեան, աշխատութեան և բարւոք դաստիարակութեան, համայն ասել մարդկութեան, իւր և ընտանեաց երջանկութեան. պէ՛տք է աշխատի, պէ՛տք է մտածէ զոր ինչ ուրախութիւն և մխիթարութիւն կ'առնէ այլոց, և ո՛չ թէ սուգ ու ցաւ, վիշտ ու կոծ. պէտք է խորհի աղքատին ձեռքնտու լինել, սգաւորին մխիթար, տառապելոյն օգնական, յուսահատելոյն յոյս, մոլորեալին առաջնորդ, և կոյրին աչք, խաւարին լոյս, տգէտին ուսումն, անօթիին հաց, ծարաւին ջուր մատակարարել. մէկ խօսքով Աստուծոյ սիրելի և մարդկան օգտակար հանդիսանալ. հպարտութեան, անքաղաքավարութեան, անդգամութեան, անպիտանութեան պաշտօնեայ չը լինիլ. մանուկն ճշմարիտ կրօնասէր ընել, ո՛չ թէ կրօնամոլ, ճշմարիտ անկեղծ, ո՛չ թէ անկեղծութեան քողին տակ կեղծաւոր, ճշմարիտ բարեպաշտ, ո՛չ թէ անապաշտ, նանիր և անիր բաներու զօրութիւն և հաւատք ընծայող. ճշմարտութիւնն՝ ճշմարտին մէջ, առաքինութիւնն՝ առաքինութեան մէջ, երջանկութիւնն՝ երջանկութեան ճանապարհին մէջ



մնաւորող զաւակներ հասցնել պէտք է։ Պէ՛տք է հասկցնել ու համոզել թէ մարդ իրեն համար պէտք չէ՛ միայն աշխատի, պէտք է իւր շուրջն դիտէ, ուր պիտի տեսնէ բուսական և կենդանական աշխարհն, մոլորակային աշխարհն, որք ՚ի միմեանց կ'օգտուին. պէ՛տք է հետեւցնէ թէ մարդ ո՛րքան առաւել պարտի իւր անհամեմատ առաւելութեամբն գեր ՚ի վերոյ հանդիսանալ իրերաց օգնականութեան մէջ։

Մարդ իւր անգործութեան վիճակին մէջ արհամարհելի է քան զայն միջատն, քան զայն ժժմակ, քան զայն ջրածճի ու որդն, զորս առաթուր ոտից առնելով հպարտութեամբ մը կը կոխտոտէ զայնս և արհամարհական նայուածք մը կը ձգէ նոցա վրայ։ Պէտք է ճանչցնել նմա թէ ինք քան զայն պիտի արհամարհուի և պիտի կոխտոտուի, երբ իւր պարտքն չը կատարէ իբրեւ բանական կենդանի առ նմանիս, առ ընկերս, առ ընտանիս, առ իւր ազգն. պէ՛տք է ճանչցնել թէ Աստուծոյ իմաստութեան լուսովն չը լուսաւորուած և Անոր ցոյց տուած հետոցն չը հետեւող անհատն յիմար է։ Ի մի բան ծնողք պարտին առտնին դաստիարակութիւն մ'ունենալ, և իրենց այդ հիմնական դաստիարակութեան հիմն ընել կրօնքն, բարոյականութիւնն, ընթերցասիրութիւնն, բարոք կրթութիւնն, քաղաքավարութիւնն, սէր առ մարդկային ընկերութիւնն, և մանաւանդ սէր առ իւր Ազգն։

Տան մէջ այսպէս պէտք է կրթուի տղայն. իսկ

վարժարանին մէջ տղուն անհրաժեշտ են ուսանել մայրենի լեզուն, կրօնքն, թուարանութիւն, պատմութիւն և աշխարհագրութիւն ընդհանուր տիրող գիտութեան, Ս. Դրոց պատմութիւն, բարոյական դաստիարակութիւն. բաց յայտցանէ այլ և այլ կարեւոր լեզուներ և գիտութիւններ, որ միտքն առաւել կը զարգացնեն, երբ զգուշութեամբ և խնամօք աւանդուին և ո՛չ թէ մոլորեցուցիչ եղանակաւ։ Բայց ինչպէ՞ս և ո՞վ պիտի աւանդէ զայնս. ահա հարցն։

«Ինչպէս»ն շատ տխուր կերպով կը ներկայացուի և «Ով»ն ա՛լ աւելի տխուր, զի չունինք ո՛չ կանոնաւոր դասեր աւանդող բաւական թուով դաստիարակներ, չունինք խղճի մտօք իւր արուեստին քաջ գիտակ բաւական թուով ուսուցիչներ։ Իրական բացառութիւններ կան, որ միշտ յարգելի պէտք է ըլլան առ մեզ. սակայն անոնք ո՛րչափ սակաւաթիւ են։

Նախ իմանանք «Ինչպէս»ն։

Վարժարաններ կան, որ բնաւ ծրագիր չունին և ըստ բազդի կը կառավարուին. կան որ ճոխ ծրագիր մ'ունին որ անգործադրելի եղած է և վարժարանն անկման վիճակած։ Կան որ համեատ ծրագիր մ'ունին, այլ դասուց աւանդելի եղանակներն գոհացուցիչ չ'են. կան, իրա՛ւ, ճոխ ծրագիր ունեցողներ, սակայն ազգային, բարոյական և կրօնական տեսակէտով փաստակար կրթութիւն մը կուտան. կան շատ քիչեր որ կը համաձայնին բուն Հայկական վարժարանի մը պէտք եղած պա-



հանձմանց . կան որ աղքատ են և ծնողաց վնասակար փափաքներն չը կարեն դոհացնել, որ անպատեհ և անկարեւոր ալ են, և մանաւանդ կործանարար, որպիսի են դաշնակ, պար, նուագ, քնար ևայլն . այս պատճառներով ծնողք ունանք իւրեանց զաւակն կը դնեն օտար վարժարանաց մէջ, ուր բոլորովին կը փոխուի Հայ օրիորդն զգացմամբ ալ, բարութիւն ու վարութիւն ալ և յաճախ կը օժտուի ալ . և Հայ անուան տակ օտարական օրիորդ մը կը դառնայ, սրտով ալ օտար, մտքով ալ օտար, հաւատքով ալ օտար :

Մենք շատ չը պիտի ծանրանանք այս կէտին վրայ, զի մասնաւոր տեստրակաւ մը Հայկա՛ն Դաստիարակութեան անուամբ խօսած եմք բաւական, որ ի լոյս պիտի գայ :

Կան վարժարաններ ալ ուր բարոյական դաստիարակութիւն և կրօնք բոլորովին վերցուած են . միայն կարեւորութիւն տուած են լեզուաց և գիտութեանց, որոց թերի ուսուցում աւելի անկրօններ և իմաստակներ յառաջ կը բերէ քան գիտուններ . իորին իմաստաւորութիւնն Աստուծոյ կը հօգեցնէ, իսկ քանքաղ իմաստաւորութիւնն կամ իմաստակութիւնն կը հետաքննէ Մաստուծոյ :

Աւելի ոյժ կուտան դաշնակահարութեան, պարի և քնարահարութեան . դեռ մինչեւ ե՛րբ պիտի խաբուիմք մենք, մինչեւ ե՛րբ պիտի մոլորիմք տղայն թող դաշնակաւորէ իւր բարքն քան թէ ձայնը, իւր սիրտը՝ քան թէ մատուները, իւր գործերն՝ քան թէ գործիքն : Այսօր ունինք երի-

տասարգութեան մի մաս, որ կը պնդէ թէ զմարդ Աստուած չ'ստեղծեց, այլ կապիկէն սերեցաւ . դո՛ւ, կապիկէն սերող երիտասարդ, իսկ կապիկն, իսկ զօրաւոր ապացոյցներ՝ Այսօր երիտասարգութիւնն զինքն քան զՊիւթագորոս, քան զՊլատոն, քան զՍոկրատէս, քան զԵպիկուր աւելի փիլիսոփայ կը կարծէ, քան զնոսա, որ ճշմարիտ Աստուած մը կը խոստովանէին, և զարարածս նորա ձեռաց գործն կը համարէին հարկաւոր տարիներ յառաջ քան զՔրիստոս : Անկո՛ւմն երիտասարգութեան, անկո՛ւմն ապագային, անկո՛ւմն Հայ դաստիարակութեան . խեղակներ՝ դընեմք, արգիլեմք այդ անկումներ « Ինչպէս » ն խորհելով և ըստ պատշաճին գործելով :

Ա՛րդ իմանամք « Ով » ն :

Երբ գիտելու ըլլամք մեր վարժապետական գրութիւնն, պիտի իմանամք անմիջապէս թէ մեր այս ընթացք ազգային յառաջդիմութեան զարգացում չ'տար . բոլորովին անվարժ և իրենց պաշտաման գիտութեան անտեղեակ անձեր կը նետուին վարժապետական ասպարիզին մէջ, կ'եղծանեն այդ արուեստին ներդաշնակ կապերն, կը պղծեն անոր քուրբ անունը, կը ջնջեն անոր վեհութիւնը, կ'ստորնացնեն անոր բարձրութիւնն ու վերջապէս կը կործանեն այդ մարմին . կ'ուսուցանեն, որք կարօտ են դեռ շատ ուսանելու, կը խօսին զոր ինչ չը գիտեն, կը կարդան զոր ինչ չ'են հասկնար, կը ջանան հասկըցնել զոր ինքեանք իսկ պէտք ունին հասկնալու . և դժբաղդաբար այսպիսիք են որ ոյժ կ'առնուն կը



զօրանան, պատիւ ու փառք կ'ստանան թեկնածու-  
թեան, մարդահաճութեան և մարդեւոլութեան  
ձեռնտուութեանց՝ և կամ միւս այլ տարբեր  
տարբեր նպատակաց շնորհիւ, մինչ անդին անձ-  
նուէր և զինքն մաշեցնող վարժապետն 'ի դուր  
կ'սպասէ հացի. նա այս կամ այն Հոգաբարձութեան  
սիրտը դրաւած է. փոյթ չէ թէ նա անդէտ է իւր  
պաշտաման, անտարբեր է, ապարդիւն է, վարձապետ  
չէ. կը բաւէ որ վայելուչ հասակ ունի, կորովի  
ձայն, ամեն բան կը խոտտանայ իրեն, ամեն բա-  
նի կարող հաւատացուցած է զինքն, մանաւանդ  
երբ ձայնաւոր ալ է. ահա այսպէս է այն մար-  
մինն, որ կըթութիւն պիտի տայ մեզ (չի մոռ-  
նանք բացառութիւնները)։

Մանուկներն լքեալ կը թողումք, և փոյթ չ'եմք  
տանիր նոցա բիւրաբեղուն մտաց ածուներն մշակել,  
միայն բնութեան կը յանձնեմք զանոնք. ո՞ւր են  
կարող մանկավարժներ։ Ըսէ՞ք, քանի՞ բարեկարգ  
վարժարան ունիմք այսօր, որոց մեր մանուկ աշա-  
կերտներն յանձնած ըլլանք. տակաւին մանկավարժ  
բառն շատ ստորին անուն մը չ'է՞ առ մեզ. տա-  
կաւին այն մանկավարժ կոչուողն անպատիւ չի՞  
նկատուիր 'ի մէջ։

Բառնամք այս ամեն թերութիւններ և պիտի  
տեսնեմք որ զուտ Հայկական դաստիարակութիւն  
մ'ունեցած պիտի ըլլամք, որ բոլորովին կը պատ-  
շաճի մեր ազգային, բարոյական և ուսումնական  
հանգամանաց. այսպէս ընեմք. և ահա այն ատեն  
պիտի տեսնեմք թէ մատենագրութիւնը պիտի

ծաղկի, ընտանեկան յարկերն պիտի բարւոքին,  
Ազգն պիտի յառաջադիմէ, և վարժարաններն որ  
կը գործածին պիտի վերանորոգին, և վարժարան-  
ներն, որ կը պակասին, պիտի բազմանան ընդ-  
հուպ։ Սպասեմք և յուսամք։

## Է.

Ընթերցողն բաւական զբաղեցուցի, գուցէ  
ձանձրացուցած ըլլամ զինքն, երբ տակաւին  
յառաջ մատուցանեմ խօսքս. գամք ուրեմն մեր  
խօսքին եզրակացութեան, այսինքն ձեմարանի  
Վերաշինութեան խնդրոյն եզրակացութեան,  
զորմէ էին բանք. ուշադրութեան պահ մ'եւս։

1884 Մայիս 21 ամսաթիւ «Արեւելք» Պատ.  
թերթի մէջ ընթերցաք թէ՝ Օրթադիւղի բազմաբ-  
դիւն Ս. Թարգմանչաց վարժարանի վերաշինութեան  
պէտք 'ի Պատ. թաղեցի ազգայնոց զգալի լինելով,  
ձեռն 'ի գործ արկած են յայնմ՝ տեղւոյն Պատ.  
Թաղ. խորհրդոյն առաջնորդութեամբն՝ որ անմի-  
ջապէս 190 օսմանեան ոսկի գանձելու յաջողած էր.  
սակայն այս գումարն 'ի վերջոյ ծանուցուեցաւ լրա-  
գրի մը մէջ թէ 210 ոսկի եղած է. նոյնպէս կար-  
դացինք 'ի լրագիրս, 1885 ին, թէ Ներսէսեան Վար-  
ժարանի վերաշինութեան պիտի սկսին 'ի մօտոյ.  
Պարձեալ կարդացինք թէ Զմիւռնիոյ ազգաօէր և  
ուսումնասէր ազգայինք յաջողած են 'ի գլուխ հա-  
նել տեղւոյն Ս. Հովսէփմեանց Աղջկանց վարժարա-



նին վերաշինութիւնն , որ անհատական գլխութեանէ բղխած արդիւնք է եղած սոսկ 1849 ին : Երանի՛ Զմիւռնացւոց , զի չեն յապաղած և յուլացած իւրեանց այդ մեծ պարտուց մէջ և կարողացած են 4000 ոսկւոյ մի գումար ձեռք բերել մի գործօն մասնախմբի միջոցաւ . այս՝ ո՛րքան բերկրաւիթ , ա՛յնքան տխրայոյզ , ա՛յնքան դառնացուցիչ , ա՛յնքան յուսահատեցուցիչ եղաւ ինձ համար և սկսայ ՏԻՐԻԼ :

Թերեւս հակառակ թուին ոմանց այս տողեր . այլ ստոյգ ճշմարտութիւն մ'է , զոր պիտի հաստատեմք :

Նահանջեմք յետս ընդդէմ , դառնամք նախնիքից տարիներու ու դարերու մէջ . դիտեմք հոն այն ժրպշան վեհ այրերն և իւրեանց գործոց արդասիւքն . կարգամք նոցա յիշատակարաններն . բաղդատեմք իւրեանց միտքն ու ոգին իւրեանց մեծագործութեանց հետ , յայնժամ զանոնք առաւել յառաջագէմ , առաւել ազգասէր , առաւել կրթասէր պիտի գտնեմք առ մեօք : Պէզճեան Յարութիւն ամիրայն , որ կ'ապրէր 1820 ին , իւր պարզ ձեւոյն տակ կը կրէր յինքեան արքայական և հանրական յարգանքն ու համակրանքն . սրտի և մտաց բարձր ոգիներէ մին էր նաև մարդասիրական և ազգասիրական ամեն հսկայ աջակցութիւններ ընձեռեց առ իւր ազգն և առ հանուրս . նա արկածի ատեն՝ ապաւէն , պատերազմի ատեն՝ խաղաղութիւն , սովու ատեն՝ գութ , նեղութեան մէջ՝ գանձ , դժբաղդութեանց մէջ՝ արի :

ողորմածութեանց մէջ՝ տիպար , և ազգասիրութեանց մէջ՝ հրաշակերտ մ'էր դարձած . նա խորհած է զայն , որ բարի սակայն կարի դժուարին էր , և գործած է դիւցազնօրէն . նա կանգնած է վարժարաններ , եկեղեցիներ , որբանոցներ , հիւանդանոցներ . նա սիրած և պաշտպանած է Հայուն բաղդն , ձեռն կարկառած է անոր , որ աղքատ է , որ տգէտ է . գիտութեան ուղին է առաջնորդած զայն . վերջապէս գործած է զոր չէ կարողացած առնել ցարդ ոք :

Հետզհետէ մեր բարեգործական զգացումները կ'ուծանին , մեր ազգասիրական տենչերն կը ցնդին , մեր կրթական յարկերն կը կործանին և մեք կը գոչեմք տակաւին « յառա՛ջ , յառա՛ջ . » մեք չենք հասած տակաւին այն կէտն , ուր պարտ և անհրաժեշտ էր ժամանել : 40-50 տարիներ յառաջ մեր մէջ կը տեսնուէր առաւել գործունէութիւն կրթութեան , գլխութեան , սրբութեան յարկերու նկատմամբ քան այժմ : Աստ բաղմահայ և հարուստ թաղ մը չի կարէ իւրեան մի եկեղեցի չինել , անդ վարժարան մի չի կարէ հիմնել , և եթէ լինի իսկ չի կարէ վարել զայն : Ամբողջ ազգ մի իւր ազգին սեպհական Պատրիարքարան ո՛չ թէ չինել , այլ նորոգել կը բաղձայ . սակայն կը դեղւի և չի կարէ . այդ չէ՛ւրէն չէր լսուեր 40-50 տարիներ յառաջ այն չքնաղաղիւտ նախնեաց բերնէն , թո՛ղ թէ ամբողջ ազգէն : Անմոռութիւն չէ՞ գոչելն « յառաջ կը դիմենք » :

1849 ին Զմիւռնիոյ մէջ մի գլխած և կրթասէր



ողի կը յառնէ . կը համոզուի թէ միայն տղայն կըլծե՞ն չէ բաւական , այլ տղայն կըլծելու համար պէտք է նաեւ հայ աղջիկն կըլծել , կըլծել հայ աղջիկն որ պիտի ուսուցանէ հայ տղուն կըլծութեան սկզբունքներն 'ի տան , և պիտի սերմանէ նորա մատաղ սրտին մէջ , զոր ինչ կը պահանջէ դարուն ազգային և ընտանեկան համեստ ոգին . նա կը տեսնէ սակայն թէ կը հակառակ դիրքի մէջ գտնուի գործն . նախ տղայն կը կըլծուի վարժարանին մէջ . — իսկ աղջիկն . — վերջն . — ո՛չ , աղջկունք իրաւունք չ'ունէին այդ յարկին սեմէն ներս մտնել , այլ տան շրջափակին մէջ մնալ բանտարգել ու տոգէտ : Տեսաւ և գայս գոչեց . « Պէտք է հիմնեմ զայդ յարկ և թո՛ղ աղջն իւր խակ մտօք աղջկունք դնէ հոն և ընդունի զանոնք հասուն մտօք . այդ յարկը կըլծութեան դաշտ մ'է . հոն սերմանեն թո՛ղ ծնողք և աներկմիտ լինին թէ պիտի քաղեն անտի հասկահասուն հատեր : » Շատ հազուագիւտ են այդպիսիք այժմ : Ի՞նչ կ'ընեն աղգայինք . կը հետեւի՞ն այդ չքնաղ նախնի բարեգործութեանց հեղինակաց , և թէ ինչպէ՞ս : Ահաւասիկ : Արդար է զի չի կարեմք ժխտել արդի գործունէութիւնն բարեգործական հաստատութեանց նկատմամբ . բայց այս առաւել յետադիմական է քան յառաջադիմական , զի օր ըստ օրէ կը նուազին բարեկամական զգացումներն , կը փոխին բարի բարքերն :

Դադրեցնեմք այս խորհրդածութիւններն և շարունակեմք ձեմարանի վրայ խօսիլ :

Օրթագիւղի Ս . Թարգմանչաց վարժարանն՝ նըշանաւոր իւր հիմնարկութեամբ , այդ կըլծութեան մայրն՝ արդիւնաւոր իւր ծոցէն դուրս տուած Աղգին պարծանք բերող զաւակներովն , այսօր կը խոնարհի 'ի խոր ծերութիւն , մերձ կայ 'ի կործանել յերկիր , կը կոչէ իւր զաւակներն 'ի թիկունս , կը պարզէ նոցա իւր ցաւերն , կը զարթուցանէ նոցա սրտերու մէջ իւրեանց երախտադիտական ըզգացումներն և կը գոչէ : « Ես ծնուցի , մնուցի ըզջեզ , զխտութեան կաթն ջամբեցի ձեզ և կատարեալ մարդ գործելով յանձնեցի Աղգին , որ պէս զի գործէք և ծառայէք . արդ կարօտ եմ ձեր օգնութեան . գործեցէ՛ք , ծառայեցէ՛ք ինձ » : Այս ձայնն թրթռաց ամեն ականջաց , մի զօրաւոր յաւերժ ազդեց բոլոր սրտից մէջ , ճանաչեցին իրենց պարտքն , ըստ որում ուսուցած էր նա իւրեանց իրաւանց հետ և պարտքն , ձգեցին իւրեանց ձեռքն 'ի նա , և սկսան օգնելու Վերմիտնել Ս . ԹԱՐԴՄԱՆՉԱՅ ՎԱՐՎԱՐԱՆՆ . բարեգործութիւն մի արդարեւ , որ ունի սակայն իւր արժանիքը :

Նոյնն ըրած է անշուշտ Զմիւռնիոյ Ս . Հռիփ-սիմեանցն , որ փութացած են առատադարձեւ օգնելու Զմիւռնիոյ բարեսէր աղգայինք , վերականգնելու համար այդ վարժարանն , յուսոյ աւազանն , ուր կ'ընդունի ապագայ սերունդն իւր լոյսն , ուր կը սրբուի իւր տգիտութեան ախտէն : Արդ Օրթագիւղի խորշերէն , Զմիւռնիոյ խորերէն վերադառնամք գամք յ'Իւսկիւտար , զկայ առնումք



Սաղիմայ այգեստանին հանդէպ կառուցեալ և փլատակ եղած շէնքին շէմին առաջ, որոյ վրայ սուղ ինչ տեղեկութիւն առնունք յառաջ:

Նախ պահ մի խոկամք անդ և ապա վերըստին մտնեմք 'ի ներքս, հոն, ուր աւերակաց տիպարը կը ներկայի մեր աչաց, հոն, ուր մի զգայուն այցելու չը կարէ արդարեւ սանձ դնել իւր արտասուաց և չը լալ:

1838 Դեկտեմբերի մէջ Վսեմ. Պալեան Կարապետ և իւր քեռայրն Յովհաննէս Ամիրայք, երջանկայիշատակ ոգիներ՝ Ազգին զաւակներն կատարելապէս կըթելու և ապագային լուսամիտ սերունդ մի պատրաստելու համար հսկայ ձեռնարկութիւն մի կը յղանան, գործ՝ ոյր պտուղներն ու ծաղիկներ կը վայելէ ազգն ցարդ 47 տարիէ 'ի վեր. այն վեհ յղացումն կը լինի եռայարկ և իւր տեսակին մէջ եզական ճեմարան մի հաստատուել յԻւսկիւտար. այդ ճեմարանն անցնելով այլ և այլ տազնապեցուցիչ պարագայներէ, փոթորկալոյլ Ուկկիանի մը վրայ ծփական տախտակի մը նման, կուրծք կը դնէ ժանտ վտանգներու, ժամանակին մրկաց, և կը հասնի իւր նպատակին. հաստատուն կը մնայ այդ կըթութեան տապանն 'ի գագաթան դաստիարակութեան. այդ տապանէն դուրս կուգան մեզ լուսաւորութեան ջահերն եղող, ազգութեան առաջնորդներն եղող Յարեթներն:

Արժան է յիշատակել աստ պատմական յիշատակութիւն ունեցող այդ ճեմարանի աչա-

կերտներէն զոմանս, յորոց բազումք են բժիշկ, ոմանք հրապարակագիր, ոմանք փաստաբան, ոմանք արքունական պաշտօնատար, ոմանք դեսպանատան քարտուղար, ոմանք գրագէտ, ոմանք բանաստեղծ, ոմանք նկարիչ, և ոմանք վարդապետ, ոմն պատրիարք, Այթմու Պատրիարք Ամեն. Տ. Տ. Յարութիւն Սրբազան Արքեպիսկոպոս Վեհապետեան. Վսեմ. Ստեփան փաշա Արսլանեան. Վսեմ. Օհան Էֆէնտի Պաղտատլըեան, Պերլինի Օսմանեան Դեսպանատան քարտուղար և Մէճիտիէի պատուանշաններով պատուեալ, որ միշտ յիշելով իւր ուսման ծննդավայրն եղող ճեմարանը երբեմն երբեմն իւր նուէրներն կը ղրկէ. Մեծ. Կ. Էֆ. Խեթիւճեան, Մասիսի արտօնատէր. Միւսիւ Բիէւ, համբաւաւոր նկարիչը, Ռաֆայէլ. Խ. Ուղուրիկեան, հանգուցեալ Վարդան Լութֆեան. Էլմասեան. Միհրան Քիւրքճեան՝ ծանօթ իւր ուսումնասիրական և բարեսիրական գործերովն. Տօքթօր Աղասեան. Գեր. Տ. Եղիշէ Ծ. Վարպապետ Դիւրեան, իմ և Ազգին սիրեցեալ վարժապետն ու վարդապետն. Մեծ. Մ. Գասպար Էֆ. Տ. Թադէոս Դասպարեան, Ատենապետ Ազգային Երեսփոխանական Ժողովոյ Նիկոմիդիոյ. հնգց. Վսեմ. Բարունակ Պէյ Ֆէրուհիանեան. հնգց. Արժ. Տ. Մատթէոս Վ. Արծրունի, որ հանդերձեալ էր իւր Հոգեւոր Հօրն՝ Գեր. Տ. Մատթէոս Սրբազան Արքեպիսկոպոսի Ժողովրդականութեանն ու բարձր անուան տակ աղնիւ ձիւքերն ժառանգել. հնգց. Յարութիւն Դուրեան. Երջանկայիշատակն Պետրոս



Դուրեան , աննման բանաստեղծն ու մեղրածորան շուրթնն . Ագրիպպաս Դուրեան , վկայեալ փաստաբանն . Սիմոն Գաբամաճեան , Հայկաբան . Անդրանիկ Սաքայեան , դեղագործ . Ն . Վալիտէեան , կառավարական պաշտօնեայ . Միհրան Աղաճան , Հիմնագիր համանուն վարժարանին . Յակոբ և Արմենակ եղբարք Աստուածատուրեան , վաճառականական գրագիր 'ի Պոլիս . Լեւոն Սէմէրճեան , վաճառականի գրագիր 'ի Մանչէսթըր . Գրիգոր Իճատճեան , վաճառականի գրագիր 'ի Պոլիս . Վահրամ Պէօրէկճեան , կառավարական պաշտօնեայ . Գարեգին Համբարձումեան , սեղանաւոր , հանգց . Մկրտիչ Գարագաշեան , ֆոթօկրաֆ . Յարութիւն Գաղաղեան , դաստիարակ . Կարապետ Տաքէսեան , ֆոթօկրաֆ . Օննիկ Տ . Սարգիսօֆ (Փափաղեան) , ֆոթօկրաֆ . Արթուր Գալաստեան . փաստաբան , Մաղաք Գալաստեան , երկաթուղւոյ պաշտօնեայ . Տիկին Զապել Տօնէլեան , ծանօթ իւր գրագիտական և լեզուաբանական ճոխ յօդուածներովն . և ներհուն ու բիւրաբեղուն հրմտութեալն . Տիկին Յուստիանէ Զպուքճեան . Տիկին Աղաւնի (Ֆէրուհիանեան) Գափաֆեան .

Օրիորդ Բերուզ Յակոբեան . Օրիորդ Դոմնա Սաքայեան . Օրիորդ Տիրուհի Գալֆաեան . Օրիորդ Պիմի Յակոբեան . Օրիորդ Զարուհի Շամուանճեան և դեռ շատեր զորս գթուարին է մեզ թուել :

Այդ առաքինի ոգիներ , այդ ամիրայներ գործեցին զոր ինչ կը պահանջէր Ազգին օգուտը , ազգին ապագայն . նոքա բարեգործական մայր մի

եղան , յղացան ձեմանան և ձեմարանն արտադրեց զաւակներ , և ձեմարանն մայր մ'եղաւ , և մեք իւր զաւակներ : Ննջեցին նոքա դերեղմանին մէջ կտակելով մեզ խնամք ունենալ առ այն մայր , և երախտագէտ մնալ նմա . արդ մեք նոցա կտակաւորարքն եմք և միանգամայն նորա զաւակներն :

ձեմարանը կարծեմ Սաղիմայ կը վերաբերի . Կ . Պոլսոյ Ս . Պատրիարքն . Ամեն . Տ . Տ . Յարութիւն Ս . Արքեպիսկոպոսն Վեհապետեան , որ Սաղիմայ ալ է Պատրիարք , կը վերաբերի ձեմարանին . նա ինքն չ՞հաճիր արդեօք որ Նոր Թաղն այդ ձեմարան վերաշինէ : Նորա ազգօգուտ գործեր և աշխոյժ գործունէութիւն բացարձակապէս կը պատասխանեն մեզ թէ , ո'չ միայն կը հաճի այդմ , այլ և կը ջանայ քաջալերել և ձեռնտու լինել նորա վերաշինութեան որ այնքան անկեալ և աւերեալ , է և դժբաղդ և յուսահատ մօր մը նման և կուգայ իւր երեցագոյն և գորովագութ որդւոյն զի գթութեան ձեռն կառկառէ իւրեան :

Սրբազան Հայր , նիրեցէք ինձ ասել թէ՝ մէկ կողմէ Զեր բարձր Սրբազնութիւն երբ թագ կը կրէ 'ի գլուխն և գաւաղան . 'ի ձեռին , երբ հաղաւոր ժողովրդեան համակրանքն կը յանկուցանէ , երբ Հայրապետական քաջալերութեան կործանանայ , երբ իւր ազգեր վրայ Կոնքեռն՝ և կուրծքին վրայ պատուանշաններ 'ի կախ կը թողու , երբ Վեհապետական դեր 'ի վերոյ վատահռթիւնն և դնահատման շնորհքն կը վայելէ , միւս կողմէ ո'ր



քան կը տիրի, ո՛րքան կը վիրաւորի տեաներով ճեմարանն, յորում Ձեր բարձր Սրբազնութեան իւր ամեն այդ փառքեր, այն փափուկ գահն ու Կոնքեռ ծնունդ առին, այն ճեմարանն, որ մայր եղեւ Ձեր բարձր Սրբազնութեան, ինչպէս կը յայտնէր Ձեր Սրբազնութիւնը առաջինն 'ի ճեմարան այցելած պահուն, այն ճեմարանն գերեզմանի հակած, վրան փոխանակ զուարթագին ու անգին ոսկեճամուկ ծածկոց մը առնելու թխորակ քող մը, հող ու մոխիր առած է. Ձեր բարձր Սրբազնութեան մի հրամանն, մի կամքն, մի ձայնն բաւ պիտի լինի բառնալու այդ սև քողն, հիմնելու այդ կործանած շէնքն. զայս կը խնդրէ Ձեր Սրբազնութեան մի խոնարհ և նուաստ որդին, զայս կը խնդրէ Ազգն համօրէն Ձեր ազգու գործունէութենէն թախանձագին:

Ո՞ր որդին չի թափեց արտօսը իւր մօր ողբալն տեաներով. ո՞ր որդին անկարեկիր մնաց իւր մօր հառաչն լսելով. ո՞ր որդին անողոք գտաւ իւր մօր մահուան ճիշերն լսելով, ո՞ր որդին ասաց. «Այս մայրն ծնաւ զիս, մնոյց զիս, կրեց զիս բազկաց մէջ, տոկաց անհուն վշտաց և նեղութիւններու և հասոյց զիս 'ի հասուն հասակ. արդ ծերացեալ է, չի կարէ գործել, անկողնոյ ծառայէ և խնդրէ օգնութիւն. ի՞նչ պիտի ընեմ այս չուառականին. պէտք է որ անտարբեր լինիմ. չի լսեմ իւր աղերսն, թողում որ մահը գայ և բառնայ զինքը յաշխարհէ»: Ո՞ր որդին է այս. ա՛հ, ճիւղալ մը պէտք է լինի ա՛յն զայս օրինակ զգալու և խօսելու համար:

Կամ ո՞ր այն հայրն՝ որ երբ մի ալեւոր ծընող՝ ընկճեալ բաղդին ձախողուածոց տակ, ձեռն կարկառէ և գլթութիւն հայցէ, գոչէ նմա. «Ես քու զաւակդ չե՛մ, գնա՛, գտի՛ր զայն, անտի խնդրէ գլթութիւն, քաշէ՛, քաշէ՛ ձեռքդ, ա՛յ անզգա՛մ. ի՞նչ օձի պէս գալարիլ կուղես ոտիցս:» Ո՛չ, չի պիտի լինի անշուշտ այնպիսի մի ոք, որ մարդկային և ազգային զգացում կը կրէ յինքեան. պէտք է գութն ընդհանուրին լինի. գութը չը պարփակիր սահմանի մը մէջ. գութը չը մասնաւորիր, ուրիշ բան է եթէ աւելնայ կամ նուազի ըստ պատշաճ պարագայից:

Այսպէս է աւասիկ այժմ ճեմարանն. հասած է 'ի խոր ծերութիւն, ամաց բեռան տակ, պարագայից հարուածոց տակ ճնշեալ ճեմարանն, որ կորաքամակ ծերունւոյ մը նման 'ի խնդիր ելած է իւր աստ և անդ ցրիւ որդւոց, նոցա պաշտպանութիւնն խնդրելու. օ՛ն, փութացէ՛ք, գլթացէ՛ք նմա, որդի՛ք սիրասուն, լսեցէ՛ք իւր ցաւոց ճիշերուն, յիշեցէ՛ք նորա անցեայն և ձեր պարտքն. ձեռն տուք նմա, զի յառնէ անկման վիճակէն, որպէս զի վերականգնի ձեր բարոյական մայրն: Այսու չեմք ուզեր ըսել թէ միայն իւր որդիքն պարտին օգնել նմա, այլ Ազգն համօրէն, զի Ազգինն է ճեմարանն, և նորա ծննդեան արգասիքն եղող զաւակներն՝ Ազգին. ուրեմն ճեմարան և ազգ կապուած են միմեանց պարտիւք և իրաւամբ. Ազգն ընդունեց ցարդ իւր իրաւունքն. այլ Ազգն չի կատարեց իւր պարտքերն:



ցարդ, 47 տարւոյ ժամանակամիջոցի մէջ. ա՛լ ժամանակն հասած է, պէտք է ճանաչէք Ձեր պարտքըն և կատարէք զայն, ինչպէս ճանաչեցի՛ք Ձեր իրաւունքն 47 տարիներէ աւելի ժամանակ:

Հանրական գլխութեան դիմենք. այսպէս կը լինին այժմ բարեգործական հաստատութիւնք. բարւոյն զգացումներն դեռ կը սլլպլան Հայ սըրտերու մէջ:

Զմիւռնիոյ Ս. Հռիփսիմեանցն կ'ունենայ մի Պատ. Յանձնաժողով, Օրթագլխի Ս. Թարգմանչացն կ'ունենայ մի Պատ. Թաղ. Խորհուրդ առ 'ի վերաշինել զվարժարանն. Խասգլխի Ներսէսեանն կ'ունենայ մի Պատ. Յանձնաժողով, Իւսկիւտարու Ճեմարանն չո՛ պիտի ունենայ իւրեան վերաշինութեան համար Հոգաբարձու գործօն անհատներ. Ի՞նչ պիտի ըսէ ամբողջ ազգը և ի՞նչ պիտի ըսեն օտարազգիք երբ լսեն թէ Ճեմարան վարժարան հիմնադրատակ եղեր է և Աղգն չէ փութացել նմա յ'օգնութիւն. իւր հարիւրաւոր սանունք գոցեր են իւրեանց ականջներն նորա ձայնին, գոցեր են իւրեանց քսակն նորա վերաշինութեան համար և գնացեր են 'ի բաց. աւա՛ղ:

Սակայն ո՛չ, չը կարեմք զայս այսպէս ասել. Իւսկիւտարի նոր Թաղն արդիւն և բնածիր գործունէութեամբն հանրածանօթ մի գործունեայ երիտասարդութիւն ունի. Պատ. Թաղ. Խորհուրդն գործոյն ինքնին ոյժ պիտի տայ անշուշտ, զի նոր Թաղի Թաղ. Խորհուրդը զոր կը ներկայացնեն Սինեքերիմ էֆ. Կարապետեան, Պապիկ էֆ. Դալչինեան՝

Սիմէօն էֆ. Մանուկեան, (նախորդ Թաղ. Խորհրդոյ ալ էին անդամ և որք այն քանաչխատած են և արդիւնաւորապէս գործեցին,) և Միհրան էֆ. Սէթեան, իւր վարչական տաղանդովն ու գործունէութեամբ և Աղգ. տեսակ տեսակ ծառայութեամբ համբաււոր է, Տիգրան էֆ. Եղէկիէլեան, որ վառվռուն և ազգասէր զգացմամբ փայլեալ է. Տոքթոր Աղէքսանդր պէյ Արապեան, որ թաղեցւոց համակրանքն շահած է, գործելու կոչումն և միտում ունեցող անձնաւորութիւն մ'է. ունիմք բաւական Ընկերութիւններ. Գըրական Մասնախումբ մը, Նպաստամտոյց և Բարեգործական Ընկերութիւններն, որ Ճեմարանի զաւակներն կը ներկայացնեն, և որոնք իրենց գործերովն երախտագիտութեան արժանացած են 'ի բնաւից. սուք կարող են ձայն տալ Ճեմարանի որդւոց, համօրէն ազգին թէ, ձեռքսն պիտի վերաչնէ. այս ձայն բաւ պիտի լինի, տարակոյս չունիմ, յամենուստեք նպաստներ պիտի տեղան. այս ձայն պիտի դղրդէ բոլորից սրտեր և որդիքն Ճեմարանի և սիրողը դաստիարակութեան պիտի փութան սթափեցնել իւրեանց մայրը, պիտի ջանան վերաչնէլ զՃեմարան: Որպէս զի աւելի դիւրաւ հասկցնեմ Ճեմարանի ներքին կացութեան մօտէն անդիտակ ժողովրդեան թէ՛ ո՞ւր հասած է այն չէնքը, խոստացած էի պտոյտ մ'ընել, կարծեմ:

Ընթերցողացս հետ այդ կործանելու մօտ Ճեմարանի սեմէն ներս կը մտնեմ: Սենեկուղւոյն անցքին վրայ եմք, ոյր եղերաց վրայ դրուած են



փտած և անդործածելի կարասիք. հո՛ն ծածկած է խաւ 'ի խաւ փոշին առատ. սարդեր կաղմած են իւրեանց ճարտարապետական յօրինումներ. աւելի հեռուն, ճիշդ ճակտիդ դիմաց ջախջախուած և փոշելից ապակիներ կը տեսնուին, ոյց ամայի պատուհաններէն, փրկած որմերէն կը փչեն ճակտիդ սառն հողմունք. վշտաց մի սարսուռ պաշարէ մարմինդ համակ. այս տեսարան տայ քեզ զկայ առնուլ և տրտմիլ և խոկալ. մեր վշտեր, մեր մեղամաղձիկ տխրութիւնք կը յաճախեն քանի որ մենք չարունակեմք մեր պտոյտն այս նոր Աւերապահ մէջ: Սենեկի մը մէջ ենք, բայց ի՞նչ կ'ըսեմ, չէ սենեակ այն, տրամաբանօրէն չը կարեմք խօսիլ. աստ տախտակամածներն ամեն յապաւում, բարձում են, սոսկ գերաններ կան կանգուն. այն անջրպետներուն մէջ դիզուած են ժամանակին հանուր փոշին, ցրցուն թղթիկներ և այլն. մեր ոտքեր ո՛րքան չը կարեմք յառաջ տանիլ, զի թաթախին 'ի փոշի գլխովին, այնքան հետաքրքիր կ'ընէ զմեզ այդ յարկին սէրն շրջիլ անդանօր այնպէս, ինչպէս մի արթուն բժիշկ հետաքրքիր կը լինի իւր հիւանդ մօր ցաւերն գիտնալու: Երջեմք աչքերնիս քառակուսին գծող գծերուն վրայ. հո՛ն դրուած կան աղտեղի, հնոտի շրջանակներ, ապակիներ խորտակուած, բիշ մ'ալ անդին, 'ի հիւսիս նայեմք. ո՛, Աստուած իմ. յատակն ամբողջ չի կայ. գոցեմք այս սենեկի վարդոյրներն. անցնիմք միւս այլ: Ա՛յ, այս առաւել քստմնեցուցիչ քան զառաջինն. պէտք է

հողոյ կոշկոռներու վրայէն շրջիլ, որովք տախտակամածներն ծածկուած են. յամենուտեք հողմն կը շնչէ, փտած գոյքեր դիզուած են մեկուսի. ո՛, ալ չը կենամք հոս, զի աչք չը ժուժայ արտասուաց: Մտենք նորա կից սենեակն. ի՛նչ տխուր տեսարան. գոգցես գերեզմանատուն մ'է այն. մարմարին քարեր մի զմիով դիզուած՝ խառն 'ի խուռն, իբր գերեզմանաքարեր. արդար է այս. ճեմարանն մեռնելու պատրաստուած է և գուցէ իւր գերեզմանաքարերն լինին սոքա. տախտակներ դամուած են պատուհանաց և ուր ցրտագին մի գերեզմանական լուծիւն, մի սգաւոր տխրութիւն և մի խորհրդաւոր մթութիւն տիրապետէ. բուերու, օձերու և մողէաներու խշտի դարձեր ես, վա՛յ քեզ ճեմարան: Թո՛ղ վկայեն ականատեսները. մին ես: Սրահներու և դասարաններու մէջ օձեր սողալ սկսած են 'ի սարսափ աշակերտաց և աշակերտուհեաց:

1884 Յունիս 10 ին, յորժամ ուսուցիչ կարգուած էի ճեմարանին մէջ, փողոցին վրայ նայող ընդարձակ դասարանին մէջ դասախօսած պահուս յանկարծ մի ահարկու մողէս սահեցաւ պատէն վար և ինկաւ ոտիցս առաջ: Նոյն տարւոյ, չեմ յիշեր, ո՛ր ամսոյն մէջ աղջկանց վարժարանին սրահը, տախտակամածի մը ուր աստեղաց թուոյն չափ ծակոտիք կան (և իբրեւ զաւազ առափն ծովու), ծերպերուն մէկէն օձ մը դուրս սողալով կուգար աշակերտուհեաց քովիկն նստիլ: Այս պահուս վարժուհին նորեկ, այլ շատ ցուրտ աշակերտուհի մը աւելի կունենար:



Երանի՛ք եղ, ձեմարան, որ օձերուն իսկ բան սորվեցնել մտաբերեցիր:

Եւ դեռ շատ նմանօրինակ իրողութիւններ: Ամեն ինչ փոխանակ ամօքելու մեր սրտեր կը մորմոքեցնեն, փոխանակ ժպտելու ձեմարանն իւր որդւոյն 'ի տես, կարծես արտօսք կը հեղու: Ահա սոքա էին որ տխրեցուցին զիս, մինչ կարդացի այն վարժարանաց վերաշինութիւններն: ձեմարանն յետի՛նն եղած լինելու է:

Տեսայք և տեղեկացայք արդ, ազնիւ Հայեր, թէ ո՛ւր հասած է ձեմարանն:

Աղաչեմ զԱստուած որ գթայ ընդ մեզ և գործաւորներ յարուցանէ 'ի մեզ և վերաշինէ ձեմարանը, զի «եթէ ոչ չինէ Տէր զտուն, 'ի նանիր վաստակին չինողք նորա. եթէ ոչ Տէր պահէ զքաղաք, 'ի նանիր տքնին պահապանք նորա»:

Օ՛ն, գործեմք, խօսիմք, օգնեմք Պատ. Թաղ. Խորհրդոյ ջանից, Ընկերութեանց գործակցութեան և Ժողովրդեան փափաքանաց, և ջանամք տեսնել զնոսա 'ի սկզբնաւորութիւն վերաշինութեան ձեմարանի. բաւական է որ նոքա սկսին գործոյն, այնուհետեւ անժխտելի է թէ պիտի յարատեւեն հաստատամտութեամբ և պիտի կատարեն վերաշինութիւնը:

Շինեմք, ըսին նոքա, Եկեղեցւոյն համար նստարաններ, և քիչ ժամանակուան մէջ շինեցին:

Շինեմք, ըսին նոքա, Եկեղեցւոյն նորոգութիւնը և ահա ընդ հուպ Եկեղեցին փառաւորուեցաւ առաւել եւս:

Շինեմք, ըսին, զանգակատուն մի Եկեղեցւոյ գաղաթան վրայ, և ահա բորձրացաւ այն գողտրիկ աշտարակը Եկեղեցւոյն 'ի գաղաթան իւր կոչնակովն 'ի միասին:

Շինեմք, ըսին, Եկեղեցւոյ համար սրբազան սպաններ, և յարգեցին իրենց կամբը:

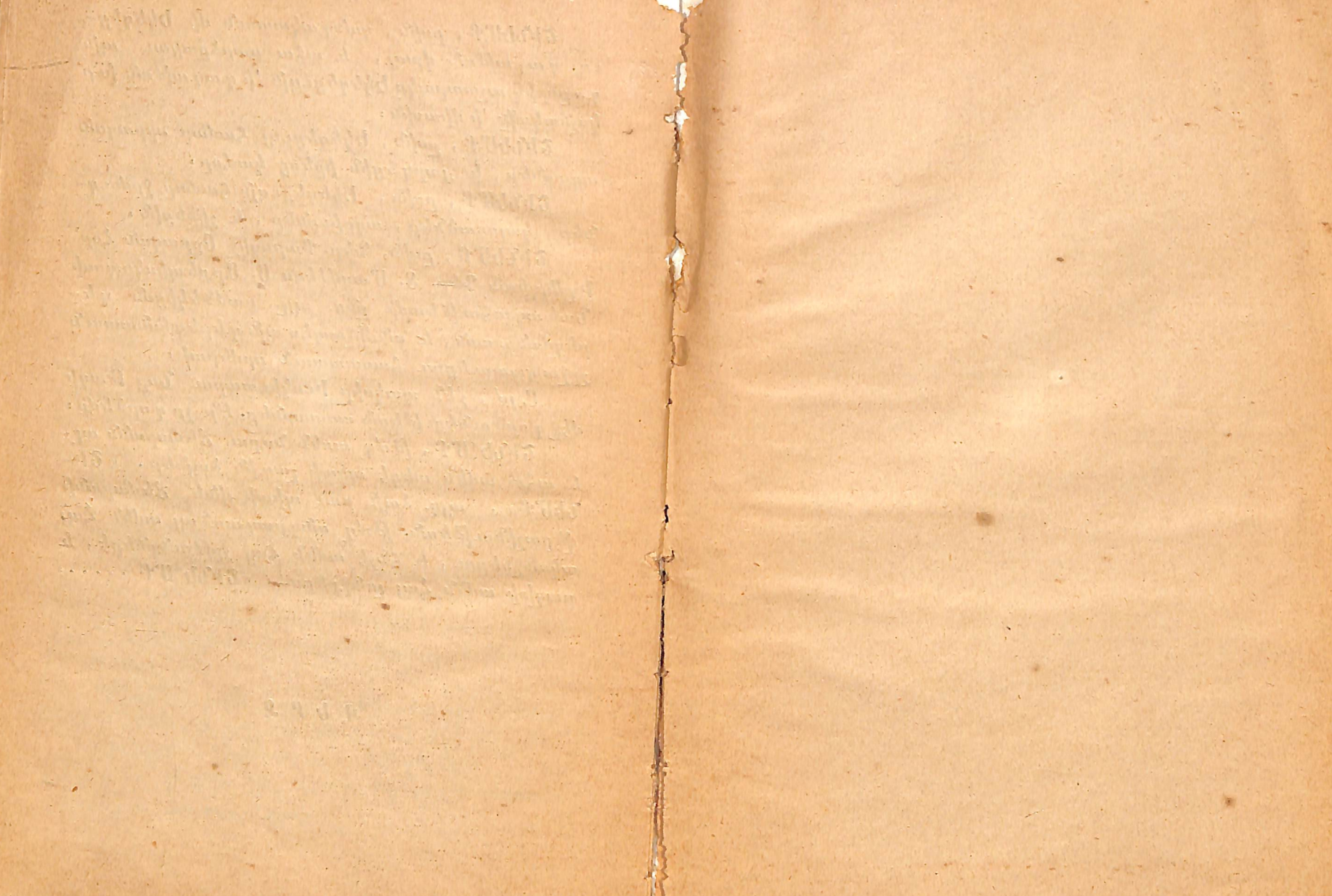
Շինեմք, ըսին, Եկեղեցւոյն համար ջրմուղներ, կալուածներ, աղբիւրներ, և շինեցին:

Շինեմք, ըսին, Գեր. Քարողիչ Սրբազան Հօր՝ Իզմիրլեան Գեր. Տ. Մատթէոս Ս. Արքեպիսկոպոսի Նախագահութեամբ ընդ այլ բաժնեկիցսն գերեզմանատան, և անմիջապէս այն գերեզմանատուն շրջապատուեցաւ հաստատուն որմերով:

Այո՛, չեն պակսիր Իւսկիւտարու Նոր Թաղի մէջ գործունէութեան սատարներ, է՞ր չը գործեմք:

Շինեմք, թո՛ղ ասեն նոքա, ձեմարանն ալ, և ահա ամեն տեղէ պիտի լսուին ձայներ. «Շինեմք» . այդ ձայն բաւ պիտի լինի ձեմարանի վերաշինութեան. թո՛ղ անդրադառնայ ամեն Հայ ականջներու, և հնչէ ամեն Հայ շրթունքներէ, և բաղխի ամեն Հայ լանջքերու. «Շինեմք . . . . .»







ՀՀ Ազգային գրադարան



NL0108451



